

दिवाणी अपिलीय अधिकारक्षेत्र
मुंबई उच्च न्यायालयात, मुंबई,

संदर्भ क्र. ८२७/केओके/मुंबई (एसओबी)/२०२१

मधील

पहिले अपील (स्टॅम्प) क्र. २४०५८/२०२४

मधील

अंतरिम अर्ज क्र. १३२५४/२०२४

सह

संदर्भ क्र. ८२८/केओके/ मुंबई (एसओबी)/२०२१

मधील

पहिले अपील (स्टॅम्प) क्र. २५९८३/२०२४

मधील

अंतरिम अर्ज क्र. १३२५६/२०२४

बृहन्मुंबई महानगरपालिका

.. अपीलकर्ता / अर्जदार

विरुद्ध

अनुसया सीताराम देवरुखकर आणि इतर.

.. उत्तरदाते

श्री गिरीश गोडबोले, ज्येष्ठ वकील ए/डब्लू राहुल सोमण, आदित्य जोशी, विद्या व्यवहारे,
पल्लवी खळे यांनी अर्जदार/अपीलकर्त्यातर्फे बाजू मांडली.

फास्ट 25983/2024 आणि फास्ट/24058/2024 मध्ये (एमसीजीएम)

उत्तरदाता क्रमांक 1, 7 ते 11 साठी वकील अनोशाक दवेर आय / बी निखिल मेंगडे
ए./डब्लू राहुल लाठी, सिद्धिकेश घोसाळकर, साहिल साळुंखे ए/डब्लू बुर्जिस
डॉक्टर.

श्री अनुज देसाई ए/डब्लू राजेंद्र बी. सिंघवी, धूमिल शहा, दिव्या दवे आय/ बी लेक्स
सव्हीस उत्तरदाता क्रमांक 12 साठी.

मीस स्नेहल भोईर, एमसीजीएम (डीपी) विभागाचे उपअभियंता न्यायालयात हजर
आहेत.

कोरम : बी. पी. कुलाबावाला आणि सोमशेखर सुंदरसन, न्यायमुर्ती.

आरक्षित : ऑक्टोबर 17, 2024

जाहीर : जानेवारी 07, 2025

निकाल [तर्फे बी. पी. कुलाबावाला, न्यायमुर्ती.]

1. वरील दोन्ही अपील अपीलकर्त्याने दाखल केले आहेत ज्याद्वारे भूसंपादन व पुनर्वसन प्राधिकरण, नागपूर ["संदर्भ प्राधिकरण"] च्या पीठासीन अधिकाऱ्याने 13 फेब्रुवारी 2024 रोजी दिलेल्या आदेश/ अवार्डला काही उत्तरदात्यांनी [मूळ दावेदारांनी] प्राधान्य दिलेल्या दोन स्वतंत्र संदर्भामध्ये पारीत केलेल्या आदेशाला आव्हान दिले.

संबंधित आक्षेपार्ह आदेश/ अवार्ड व्दारे, भूसंपादन, पुनर्वसन आणि पुनर्वसनातील योग्य मोबदला आणि पारदर्शकतेचा अधिकार अधिनियम, 2013 मधील तरतुदीनुसार मूळ दावेदारांनी [संदर्भ प्राधिकरणासमोर] दाखल केलेले संदर्भ अंशतः मंजूर केले गेले आणि त्यांना देय नुकसान भरपाईत वाढ करण्यात आली.

2. कारण वरील दोन्ही अपील मुदतीत दाखल न झाल्यामुळे 2013 च्या कायद्याच्या कलम 74 (1) अन्वये वरील दोन अपील दाखल करण्यास उशीर झाल्याबद्दल विलंब माफिसाठी वरील अंतरिम अर्ज दाखल केले गेले.

3. आधी नमूद केल्याप्रमाणे, 13 फेब्रुवारी 2024 रोजी हे आक्षेपार्ह आदेश देण्यात आले होते. प्रमाणित प्रतीचा अर्ज त्याच तारखेला दाखल करण्यात आला होता आणि त्याच दिवशी त्या उपलब्धही करण्यात आल्या होत्या. त्यामुळे वरील अपील दाखल करण्याची काल मर्यादा 14 फेब्रुवारी 2024 पासून सुरू झाली. संदर्भ प्राधिकरणाने दिलेल्या आदेश/निर्णयावरून उच्च न्यायालयात अपील दाखल करण्याची तरतूद 2013 च्या कायद्याच्या कलम 74 (1) अन्वये करण्यात आली आहे. ज्यात असे अपील अवार्डच्या तारखेपासून साठ दिवसांच्या कालावधीत उच्च न्यायालयात दाखल केले जाऊ शकते, असे नमूद केले आहे. कलम 74 (1) मधील तरतुदीत पुढे असे नमूद करण्यात आले आहे की, अपीलकर्त्याला साठ दिवसांच्या कालावधीत अपील दाखल

करण्यापासून पुरेशा कारणास्तव रोखले गेल्याचे समाधान झाल्यास, उच्च न्यायालय पुढील साठ दिवसांच्या कालावधीत ते दाखल करण्यास परवानगी देऊ शकते.

4. पहिल्या अपीलात 2024 चा अंतरिम अर्ज क्रमांक 13254 (एसटी) क्रमांक 24058 चा 2024 चा प्रश्न आहे, तो 21 ऑगस्ट 2024 रोजी दाखल करण्यात आला होता. अशा प्रकारे, 2024 चे प्रथम अपील (एसटी) क्रमांक 24058 हे 2013 च्या कायद्याच्या कलम 74 (1) च्या तरतुदीने विहित केलेल्या वाढीव कालावधीपेक्षा 68 दिवस आणि कलम 74(1) ने विहित केलेल्या साठ दिवसांच्या काल मर्यादेपेक्षा 128 दिवस अधिक दाखल केले गेले.

5. 2024 चा अंतरिम अर्ज क्रमांक 13256 बाबत ते 5 सप्टेंबर 2024 रोजी दाखल केले आणि 2024 चा पहिला अपील क्रमांक 25983 हे 6 सप्टेंबर 2024 रोजी दाखल करण्यात आला होता. परिणामी, 2013 च्या कायद्याच्या कलम 74 (1) मधील तरतुदीने कलम 74(1) मधील 60 दिवसांच्या कालावधीपेक्षा विहित केलेल्या वाढीव मुदतीच्या 84 दिवस पुढे हे अपील दाखल करण्यात आले. आणि 2013 चा कायदा आणि त्यातील कलम 74 (1) ने विहित केलेल्या साठ दिवसांच्या मर्यादेच्या कालावधीपेक्षा 144 दिवस जास्त. या पार्श्वभूमीवर वरील प्रथम अपील दाखल करण्यास उशीर झाल्याबद्दल विलंब माफीसाठी वरील अर्ज दाखल केले गेले.

6. उत्तरदाता क्रमांक 1, आणि 7 ते 11, तसेच उत्तरदाता क्रमांक 12, यांनी वरील अंतरिम अर्जांना, या कारणास्तव विरोध केला की एकूण 120 दिवसांच्या कालावधीनंतर, [कलम 74 (1) मध्ये नमूद केल्याप्रमाणे, त्याच्या तरतुदीसह] या न्यायालयाला विलंब माफ करण्याचा अधिकार नाही. कलम 69 अन्वये संदर्भ प्राधिकरणाने दिलेल्या अवार्डमुळे व्यथित झालेली कोणतीही व्यक्ती अवार्डच्या तारखेपासून साठ दिवसांच्या आत उच्च न्यायालयात अपील दाखल करू शकते, असे कलम 74 (1) मध्ये नमूद करण्यात आले आहे. 2013 च्या कायद्याच्या कलम 74 (1) अन्वये विहित केलेला हा प्रारंभिक कालावधी आहे. तथापि, कलम 74 (1)च्या नुसार, तरतुदी अपीलकर्त्याला सुरुवातीच्या साठ दिवसांच्या आत अपील दाखल करण्यापासून पुरेशा कारणाने रोखले गेल्याचे समाधान झाल्यास, उच्च न्यायालय पुढील साठ दिवसांच्या आत अपील दाखल करण्यास परवानगी देऊ शकते. दुस-या शब्दांत सांगायचे तर, एका पुढील साठ दिवसांची मुदत संपल्यानंतर, वरील कालावधीपेक्षा अधिक विलंब माफ करण्याचा अधिकार उच्च न्यायालयाला नाही. थोडक्यात, वरील अंतरिम अर्जांना, उत्तरदात्यांचा हा विरोध आहे.

7. संबंधीत उत्तरदात्यांचा वतीने मांडण्यात आलेला हा युक्तिवाद लक्षात घेऊन, आम्ही या प्राथमिक मुद्द्यावर पक्षकारांचे म्हणणे ऐकून घेतले आहे. उशीर माफ करण्याचा अधिकार आपल्याकडे आहे, असे जर आपण मानले, तर ते माफ

करण्यासाठी पुरेसे कारण तयार झाले आहे की नाही हे आम्ही तपासून पाहू. दुसरीकडे, जर आपण या निष्कर्षावर आलो की एकूण 120 दिवसांच्या कालावधीच्या पलीकडे [सुरुवातीचा साठ दिवसांचा कालावधी आणि पुढील साठ दिवसांचा कालावधी] विलंब माफ करण्याचा आम्हाला अधिकार नाही, तर अपीलकर्त्याने विलंब माफ करण्याचे दर्शविलेले कारण पूर्णपणे अप्रासंगिक असेल.

8. 120 दिवसांच्या कालावधीपेक्षा अधिक विलंब माफ करण्याच्या या न्यायालयाच्या अधिकाराविषयी संबंधित उत्तरदात्यांनी उपस्थित केलेल्या आक्षेपांना प्रत्युत्तर देण्यासाठी अपीलकर्त्याची बाजू मांडणारे विद्वान ज्येष्ठ वकील श्री. गोडबोले यांनी दोन मूलभूत युक्तिवाद केले:

- (a) 2013 चा कायदा हा सामान्य कायदा असल्याने काल मर्यादा कायदा 1963 चे कलम 29 (2) लागू होणार नाही. हा युक्तिवाद या आधारावर केला गेला की कलम 29 (2) मध्ये अशी तरतूद करण्यात आली आहे की जेथे कोणताही विशेष किंवा स्थानिक कायदा मर्यादा, काल कायदा, 1963 ने विहित केलेल्या कालावधीपेक्षा वेगळा मर्यादेचा कालावधी निर्धारित करतो, तेव्हा कलम 4 ते 24 मधील तरतुदी अशा विशेष किंवा स्थानिक

कायद्याद्वारे स्पष्टपणे वगळल्या गेलेल्या मर्यादेपर्यंतच लागू होतील. 2013 चा कायदा हा विशेष किंवा स्थानिक कायदा नसून सामान्य कायदा असल्याने, कलम 29 (2) मधील तरतुदी पूर्णपणे लागू होणार नाहीत आणि परिणामी, हे न्यायालय मर्यादा कायद्याच्या 1963 च्या कलम 5 अंतर्गत अधिकारांचा विलंब माफी साठी वापर करू शकते.

- (b) 2013 चा कायदा हा विशेष कायदा आहे असे गृहीत धरले तरी, 2013 च्या कायद्याच्या कलम 74 च्या भाषेत कलम 5 स्पष्टपणे वगळण्यात आलेले नसल्याने विलंबाची माफी मागण्यासाठी मर्यादा अधिनियम, 1963 चे कलम 5 अपीलकर्त्याच्या मदतीला येईल. साहजिकच, हा युक्तिवाद या आधारावर आधारलेला आहे की, कलम 29 (2) अन्वये, जेथे विशिष्ट किंवा स्थानिक कायद्यानुसार मर्यादेचा कोणताही वेगळा कालावधी निर्धारित केला गेला असेल, तेव्हा मर्यादा अधिनियम, 1963 चे कलम 4 ते 24 आपोआप लागू होईल, जोपर्यंत स्पष्टपणे वगळले जात नाही.

9. या दोन मूलभूत युक्तिवादांवर श्री. गोडबोले यांनी 2013 चा कायद्याच्या कलम 74 ची भाषा असूनही 120 दिवसांच्या कालावधीनंतरही विलंब माफ करण्याचा अधिकार या न्यायालयाला आहे, असा युक्तिवाद करण्याचा प्रयत्न केला. श्री गोडबोले यांनी ज्या दोन मूलभूत मुद्द्यांवर आपले संपूर्ण प्रकरण मांडले आहे, ते आम्ही स्वतंत्रपणे हाताळणार आहोत.

2013 चा कायदा हा एक सामान्य कायदा आहे आणि मर्यादा अधिनियम, 1963 च्या कलम 29 (2) अन्वये विचार केलेला विशेष कायदा किंवा स्थानिक कायदा नाही

10. 2013 चा कायदा हा, मर्यादा कायदा 1963 च्या कलम 29 (2) अन्वये विचार केलेला विशेष किंवा स्थानिक कायदा नसून सामान्य कायदा आहे, या प्रस्तावाच्या समर्थनार्थ श्री गोडबोले यांनी 2013 चा कायदा भूसंपादन कायदा, 1894 (थोडक्यात "1894 कायदा") रद्द करून त्याची जागा घेतो, असा युक्तिवाद केला. श्री गोडबोले यांच्या मते 1894 चा कायदा हा एक सामान्य कायदा/अधिनियम आहे, हे सर्वमान्य आहे. या प्रस्तावाच्या समर्थनार्थ श्री गोडबोले यांनी श्रीराम तनु सहकारी गृहनिर्माण संस्था लिमिटेड विरुद्ध महाराष्ट्र राज्य व अन्य प्रकरणात माननीय सर्वोच्च न्यायालयाच्या घटनापीठाच्या निर्णयाचा आधार घेतला. [1970 (3) एससीसी 323] आणि पिथन्ना आपा राव विरुद्ध आंध्र प्रदेश राज्य [1972 आंध्र प्रदेश लॉ जर्नल 389] या खटल्यात आंध्र प्रदेश उच्च न्यायालयाचा पूर्ण पीठाचा निर्णयाय. वरील दोन्ही

निर्णयांमध्ये 1894 चा कायदा हा एक सामान्य कायदा/ अधिनियम आहे, असे स्पष्टपणे नमूद करण्यात आले आहे. 2013 चा कायदा हा मुळात 1894 च्या कायद्याचा पुर्णकायदा आहे आणि 2013 च्या कायद्याच्या प्रस्तावनेतही हे स्पष्ट केले आहे की हा भूसंपादन, पुनर्वसन आणि पुनर्वसन या संपूर्ण विषयाचा समावेश करणारा एक सामान्य कायदा आहे आणि संपूर्ण भारतात लागू आहे. 1894 चा कायदा हा एक सामान्य कायदा मानला गेला असल्याने, पुन्हा लागू केलेला 2013 चा कायदा देखील एक सामान्य कायदा / अधिनियम असेल आणि मर्यादा अधिनियम, 1963 चे कलम 29 (2) अंतर्गत विचार केल्याप्रमाणे विशेष कायदा किंवा स्थानिक कायदा नाही.

11. या युक्तिवादाला पुष्टी देण्यासाठी श्री गोडबोले यांनी सांगितले की, खरे तर 2013 चा कायदा हा एक सामान्य कायदा आहे आणि विशेष कायदा किंवा स्थानिक कायदा नाही हे दर्शविण्यासाठी 2013 च्या कायद्यात अंतर्गत पुरावे आहेत. या संदर्भात, श्री गोडबोले म्हणाले की, 2013 च्या कायद्यातील कलम 105 आणि त्यातील चौथ्या अनुसूची सह वाचल्यास अधिग्रहणाच्या संदर्भात कोणते विशेष कायदे आहेत, हे स्पष्टपणे सूचित केले आहे. या सर्व बाबींचा विचार करता, श्री. गोडबोले यांनी 2013 चा कायदा हा सामान्य कायदा असल्याने, कलम 29 (2) लागू होणार नाही आणि उत्तरदात्यांनी ज्या निर्णयांवर विश्वास ठेवला आहे, सध्याच्या प्रकरणात लागू होणार नाहीत कारण ते लवाद आणि सामंजस्य कायदा 1996, वीज कायदा 2003 किंवा

कंपनी कायदा 2013 मधिल आहेत. दुस-या शब्दांत, कारण 2013 चा कायदा हा एक सामान्य कायदा आहे आणि मर्यादा अधिनियम, 1963 ची अंमलबजावणी वगळण्यासाठी या कायद्यात कोणतीही तरतूद नाही, त्यातील कलम 5 अपीलकर्त्याच्या मदतीसाठी येईल, जरी ते अपीलकर्त्यास उपरोक्त आदेशांच्या प्रमाणित प्रती उपलब्ध झाल्याच्या तारखेपासून 120 दिवसांच्या कालावधीपेक्षा जास्त कालाने दाखल केले गेले असले तरीही, वरील अपील दाखल करण्यास उशीर झाल्याबद्दल विलंबमाफी मागात येईल.

12. श्री गोडबोले तसेच श्री. दवेर यांचे याबाबतीलले म्हणणे आम्ही ऐकले आहे. दुर्दैवाने, श्री गोडबोले यांनी मांडलेले निवेदन आपण स्वीकारू शकत नाही. सर्वप्रथम, एखाद्या विशिष्ट कायद्याचे वर्गीकरण "विशेष कायदा" किंवा "सामान्य कायदा" म्हणून केले जावे की नाही हे त्याचे मूल्यमापन ज्या संदर्भात केले जाते त्या संदर्भात ठरवावे लागते आणि ते कधीही सामान्य वर्गीकरण असू शकत नाही. दुस-या शब्दांत, एखादा विशिष्ट कायदा दुसऱ्याच्या तुलनेत, सामान्य कायदा असू शकतो आणि नंतर, इतर कोणत्याही कायद्याच्या तुलनेत एक विशेष कायदा असू शकतो. एखादा विशिष्ट कायदा/अधिनियम हा सामान्य कायदा आहे की विशेष कायदा आहे, हे इतर कोणत्याही कायद्याच्या किंवा तरतुदीच्या अनुषंगाने ठरवावे लागेल. एखादा कायदा विशेष आहे की सामान्य हे ठरवताना, कायद्याचा मुख्य विषय आणि विशिष्ट दृष्टीकोन यावर लक्ष केंद्रित

केले पाहिजे. काही विशिष्ट हेतूसाठी, एखादी कायदा सामान्य असू शकतो आणि इतर काही हेतूसाठी तो विशेष असू शकतो. खरं तर, **एलआयसी विरुद्ध डी. जे. बहादूर [1981 (1) एससीसी 315]** प्रकरणात माननीय सर्वोच्च न्यायालयाने स्पष्टपणे म्हटले आहे की औद्योगिक विवाद कायदा, 1947 ("**आयडी कायदा**") आणि आयुर्विमा महामंडळ कायदा, 1956 ("**एलआयसी कायदा**") मधील तरतुदींची तुलना करताना, आयडी कायदा हा एक विशेष कायदा होता कारण एलआयसी कायदा कामगारांच्या तक्रारींच्या निवारणाच्या विशिष्ट संदर्भाने अजिबात बोलत नव्हता. या निर्णयाचा संबंधित भाग पुढीलप्रमाणे आहे:

"52. एखादा कायदा विशेष आहे की सामान्य आहे हे ठरवताना मुख्य दृष्टी -विषय आणि विशिष्ट दृष्टीकोन यावर लक्ष केंद्रित केले पाहिजे. काही विशिष्ट कारणांसाठी, कायदा सामान्य असू शकतो आणि इतर काही हेतूसाठी तो विशेष असू शकतो आणि कायद्याच्या बारीकसारीक मुद्द्यांशी व्यवहार करताना आपण तो भेद धुसर करू शकत नाही. कायद्यानुसार, आपल्याकडे सापेक्षतावादाचे विश्व आहे, निरपेक्ष नाही - तसेच जीवनातही आहे. आयडी अक्ट हा एक विशेष कायदा आहे जो पूर्णपणे औद्योगिक वादांची चौकशी आणि निराकरण करण्यासाठी समर्पित आहे, जो त्याच्या कक्षेत येणाऱ्या औद्योगिक वादांच्या स्वरूपासाठी व्याख्यात्मक तरतूद करतो. त्यातून औद्योगिक वादांची चौकशी, तोडगा आणि निर्णयासाठी पायाभूत सुविधा निर्माण होतात. अवार्ड आणि सेटलमेंटच्या अंमलबजावणीसाठी आवश्यक यंत्रणाही

पुरवते. अल्फापासून ओमेगापर्यंत आयडी कायद्याचे एक विशेष ध्येय आहे - विशेष कार्यपद्धतीनुसार विशिष्ट एजन्सीमार्फत औद्योगिक वादांचे निराकरण करणे आणि कामगारांच्या व्याख्येत येणाऱ्या कर्मचा-यांच्या दुर्बल श्रेणींचा विशेष संदर्भ घेऊन. त्यामुळे मालक आणि कामगार यांच्यातील औद्योगिक वादांच्या संदर्भात आयडी अक्ट हा विशेष कायदा असून एलआयसी कायदा कामगारांच्या विशिष्ट संदर्भात अजिबात बोलत नाही. दुसरीकडे, त्याचे अधिकार राष्ट्रीयीकरणाच्या सामान्य पैलूशी संबंधित आहेत, जेव्हा खाजगी व्यवसायांचे राष्ट्रीयीकरण केले जाते तेव्हा व्यवस्थापन आणि योगायोगाने विमा कंपन्यांच्या विद्यमान कर्मचा-यांच्या सेवेचे हस्तांतरण समाविष्ट असलेल्या अनेक समस्यांशी संबंधित आहे. कामगार आणि मालक यांच्यातील कामगार आणि औद्योगिक वाद हे एलआयसी कायद्याच्या कक्षबाहेर आहेत आणि त्यांना कोणतेही विशिष्ट किंवा विशेष स्थान नाही. आणि जेव्हा जेव्हा कामगार आणि व्यवस्थापन यांच्यात वाद होत असे तेव्हा आयडी अक्ट यंत्रणेचा आधार घेतला जात असे.

53. सध्याच्या प्रकरणात, आपल्याला कशाचा सामना करावा लागत आहे, जेणेकरून मी ठरवू शकेन की दोन कायद्यांपैकी कोणता विशेष आहे? या खटल्याला कारणीभूत ठरलेला आणि पक्षकारांमधील वादाचा केंद्रबिंदू असलेला एकमेव विषय म्हणजे महामंडळ आणि त्याचे कामगार आणि कामगार यांच्यातील औद्योगिक वाद. जर आपण कायदेशीर अभंगाला बळी पडण्यास नकार दिला आणि इतके स्पष्ट काय आहे हे स्पष्टपणे पाहिले, तर मी केलेल्या अभ्यासाच्या पार्श्वभूमीवर जो

निष्कर्ष निघतो तो असा की, कामगार आणि महामंडळ यांच्यातील तडजोडीच्या वेळी "औद्योगिक वाद" च्या तुलनेत, आयडी कायदा हा एक विशेष कायदा आहे आणि एलआयसी कायदा एक सामान्य कायदा आहे. त्याचप्रमाणे, राष्ट्रीयीकरणावरील नुकसानभरपाईचा प्रश्न असताना एलआयसी कायदा हा विशेष कायदा आहे. इंग्रजी पाठ्यपुस्तके आणि निर्णयांनी स्पष्ट केलेल्या जनरलिया मॅक्सिमचा वापर केल्यास आयडी अक्ट हा विशेष कायदा असल्याने एलआयसी कायद्यापेक्षा तो सामान्य कायदा आहे, यात शंका नाही.

55. जे. के. कॉटन स्पिनिंग अँड विव्हिंग मिल्स कंपनी लिमिटेड विरुद्ध उत्तर प्रदेश राज्य [ए.आय.आर. 1961 एससी 1170, 1174 : (1961) 3 एससीआर 185 : (1961) 1 एलएलजे 540 : (1960-61) 19 एफजेआर 436] या खटल्यात या न्यायालयाने पृष्ठ 1174 वर निरीक्षण नोंदवले:

" सामान्य तरतुदी विशिष्ट तरतुदींना अनुसरून असाव्यात हा नियम वकील आणि न्यायमूर्तींनी केलेला मनमानी सिद्धांत नसून पुरुष आणि स्त्रियांच्या सामान्य समजूतीतून निर्माण झाला आहे की जेव्हा एकच व्यक्ती दोन निर्देश देते तेव्हा एक सर्वसाधारणपणे ब-याच प्रकरणांचा समावेश करतो आणि दुसरा त्यापैकी काहींनाच देतो, तेव्हा त्याचा हेतू असा आहे की या नंतरच्या दिशा या

संदर्भात प्रबळ असाव्यात आणि उर्वरित सर्वांच्या बाबतीत आधीच्या दिशेने त्याचा परिणाम व्हायला हवा.

औद्योगिक रोजगार (स्थायी आदेश) कायदा हा औद्योगिक आस्थापनांमधील कामगारांच्या अनुसूचीत नमूद केलेल्या सेवेच्या अटींशी संबंधित विशिष्ट विषयाशी निगडित एक विशेष कायदा आहे हे आपण यापूर्वीच दाखवून दिले आहे. वीज (पुरवठा) कायद्याच्या कलम 79 (क) सारख्या सामान्य, प्रासंगिक तरतुदीद्वारे कामगारांचे कष्टाचे आणि मौल्यवान अधिकारांना मूर्त स्वरूप देणाऱ्या आणि अर्धन्यायिक निर्णयासह विस्तृत प्रक्रिया पार पाडणाऱ्या औद्योगिक रोजगार (स्थायी आदेश) कायद्यातील तरतुदी संसदेने रद्द करण्याचा प्रयत्न केला, याची कल्पना करणे अशक्य आहे. वीज (पुरवठा) कायदा संमत करताना संसदेसमोर स्थायी आदेश कायदा नव्हता आणि वीज पुरवठा कायद्याच्या कलम 79 (क) अन्वये स्थायी आदेश कायदा रद्द व्हावा, असा संसदेचा कधीच अर्थ नव्हता, हे उघड आहे. स्थायी आदेश कायदा ज्या बाबींवर लागू होतो, त्या संदर्भात वीज पुरवठा कायद्याच्या कलम 79 (क) पेक्षा स्थायी आदेश कायद्यातील तरतुदी प्रबळ असाव्यात, असे आमचे स्पष्ट मत आहे.“

मी आदरपूर्वक सहमत आहे आणि माझ्यासमोरील जवळच्या परिस्थितीला युक्तिवाद आणि निष्कर्ष लागू करतो आणि असे मानतो की आयडी कायदा विशेषतः आणि विशेषत्वाने कामगार आणि नियोक्ता यांच्यातील औद्योगिक वादांशी संबंधित आहे आणि वीज (पुरवठा) कायदा, 1948 सारखा, एलआयसी कायदा हा एक सामान्य कायदा आहे जो कामगारांच्या वादांवर मौन बाळगतो, जरी तो खाजगी विमा व्यवसाय ताब्यात घेण्याचे नियमन करणारा एक विशेष कायदा असला तरीही.

57. जे विशेष किंवा सामान्य आहे ते पूर्णपणे विषय आणि संदर्भाचे बाबी आहे आणि परिस्थिती, परिस्थिती आणि दृष्टीच्या कोनासह बदलू शकते. कायदा हा अमूर्त नसून वास्तवाच्या जिवंत मांडणीत त्याची जाणीव होते. कोणती विशेष तरतूद आहे आणि कोणती सर्वसाधारण आहे, हे विशिष्ट समस्येवर, निर्णयाच्या विषयावर अवलंबून असते, व्यापक रुब्रिक किंवा अंगठ्याचा कोणताही नियम नाही. दोन्ही कायद्यांचे शांततापूर्ण सहअस्तित्व शक्य असेल तर प्रत्येकाला खेळासाठी दिलेले मैदान देऊन उत्तम प्रकारे साध्य केले जाते. यांत्रिक कडकपणा नव्हे तर इंद्रिय आणि संवेदनशीलता लवचिक उपाय देते. संपूर्ण औद्योगिक क्षेत्र, अगदी नगरपालिका, विद्यापीठे, संशोधन परिषदा आणि तत्सम क्षेत्रांचे नियमन आयडी कायद्याद्वारे औद्योगिक वादाच्या गंभीर क्षेत्रात केले जाते, तेव्हा संसदेने महामंडळासाठी एक वाळवंट उपलब्ध करून दिले असते, जिथे कामगारांच्या मागण्यांकडे

एकतर्फी दुर्लक्ष केले जाऊ शकते, असा विचार करणे मला अवघड आहे. कलम 11 व 49 मधील सर्वसाधारण शब्द कामगार व महामंडळ यांच्यातील औद्योगिक वादांचा समावेश नसलेले प्रासंगिक पणे वाचले पाहिजेत. उदाहरणार्थ, लॉर्ड हॅल्डेन यांनी 1915 मध्ये इ.स. 885 (891) [वॅटनी कोम्बे रीड अँड कंपनी विरुद्ध बर्नर्स, 1915 एसी 885 : 84 एलजे केबी 1561 : 113 एलटी 518] असे निरीक्षण नोंदवले की: [राजकीय परंपरेत उद्धृत : लॉर्ड चान्सलर, 1912-1940, पृ. 221]

"सामान्य शब्दांचा काही प्रकरणांमध्ये शाब्दिक किंवा नेहमीच्या अर्थाव्यतिरिक्त दुसरा अर्थ किंवा व्याप्ती आहे असा योग्य अर्थ लावला जाऊ शकतो. विधिमंडळाच्या भाषेतून येणारी योजना, संपूर्णपणे वाचली, तर कुठल्याही संदर्भाशिवाय किंवा सामान्य कायद्याशिवाय अर्थ काय असेल, यात बदल करणे आवश्यक आहे, असे सुसूत्रता निदर्शनास आणून देता येईल."

न्यायालयीन गुलामगिरीतून होणारा अनाकलनीयपणा आणि अन्याय टाळणे हे न्यायालयाचे काम आहे आणि त्यामुळे जिथे वाद उद्भवतात तेथे आयडी कायदा आहे आणि एलआयसी कायदा इतर बाबींचा संबंध आहे तेथे मार्गदर्शन करतो असे मानण्याशिवाय मला पर्याय उरत नाही. वैधानिक विवेचनाच्या क्षेत्रात लवचिक सूत्रे किंवा फुलप्रूफ यंत्रणा नाहीत. भावना आणि संवेदनशीलता, मांडणी आणि योजना, दृष्टीकोन

आणि हेतू - हे न्यायाधीशांना खऱ्या हेतू आणि अर्थाच्या आश्रयाकडे नेण्यात मदत करतात. सामाजिक न्यायाची कायदेशीर गतिशीलता देखील आपण ज्या प्रकारचा अर्थ लावत आहोत त्या प्रकारच्या कायद्यांमध्ये न्यायालयाला मार्गदर्शन करते. औद्योगिक वाद, अवार्ड आणि तडजोडी हा वादाचा विषय असताना आयडी अक्ट हा विशेष कायदा आहे, या निष्कर्षपर्यंत या बहुवचनी विचारांनी मी पोहोचलो आहे. एलआयसी कायदा I आणि इतर कायदे विशेष कायदा असतील अशा इतर बाबी असू शकतात. मला आता अशा काल्पनिक परिस्थितीची चिंता नाही."

(जोर दिला आहे)

13. या व्यतिरिक्त, विशेष कायदा हा विशिष्ट विषयाशी संबंधित कायदा आहे. एखाद्या विशिष्ट विषयाशी निगडित कायदा हा सामान्य कायदा असला, तरी तो सामान्य लागू होण्याचा कायदा आहे, या अर्थाने तो सामान्य नियम घालून देतो, तरीही त्यात मर्यादेशी संबंधित विशेष तरतुदी असू शकतात, विशिष्ट प्रकरणांमध्ये, मर्यादेच्या सामान्य कायद्यापेक्षा भिन्न असू शकतात. असा कायदा काल मर्यादा कायदा, 1963 च्या कलम 29 (2) च्या उद्देशाने एक विशेष कायदा असेल. **कौशल्या राणी विरुद्ध गोपाल सिंग [1963 एससीसी ऑनलाईन एससी 41 : एआयआर 1964 एससी 260]** या खटल्यात माननीय सर्वोच्च न्यायालयाने दिलेल्या निर्णयाचे आम्हाला समर्थन आहे. या निर्णयात एकच प्रश्न आहे, तो भारतीय मर्यादा कायदा, 1908 च्या कलम 5 मधील तरतुदी

फौजदारी प्रक्रिया संहिता, 1898 च्या कलम 417 च्या उपकलम (3) अन्वये निर्दोष मुक्ततेच्या आदेशातून अपील करण्याच्या विशेष अनुमती च्या अर्जावर लागू होतात का, हा माननीय सर्वोच्च न्यायालयाचा निर्णय होता. या संदर्भात माननीय सर्वोच्च न्यायालयाने भारतीय मर्यादा कायदा, 1908 च्या कलम 29 (2) अन्वये "विशेष कायदा" काय असेल यावर चर्चा केली. या विषयावर चर्चा करताना माननीय सर्वोच्च न्यायालयाने असा निष्कर्ष काढला की, फौजदारी प्रक्रिया संहिता, 1898 हा सामान्यतः फौजदारी खटल्यांच्या सुनावणीच्या प्रक्रियेचे नियमन करणारा सामान्य कायदा असला, तरी कलम 417 (3) आणि 417 (4) प्रमाणे विशेष प्रकरणांच्या संदर्भात काही कालमर्यादा घालून दिली असेल तर, हाच सामान्य कायद्यात अंतर्भूत असलेला विशेष कायदा असेल. भारतीय मर्यादा कायदा, 1908 मध्ये 'विशेष कायदा' या शब्दांची व्याख्या केलेली नसल्याने व्याख्या करण्याचा प्रयत्न करणे आवश्यक किंवा योग्यही नाही, असे मत सर्वोच्च न्यायालयाने व्यक्त केले. अशा परिस्थितीत, माननीय सर्वोच्च न्यायालयाने असे म्हटले आहे की, भारतीय मर्यादा कायदा, 1908 हा या कायद्याद्वारे हाताळल्या जाणा-या सर्व प्रकरणांना लागू असलेल्या मर्यादेचे सामान्य नियम निर्धारित करणारा एक सामान्य कायदा आहे, परंतु इतर कायद्यांनी घालून दिलेल्या मर्यादेच्या विशेष कायद्याची उदाहरणे असू शकतात, जरी सामान्यतः मर्यादेच्या कायद्याशी संबंधित नसतात. माननीय सर्वोच्च न्यायालय भारतीय मर्यादा कायदा, 1908 च्या कलम 29 (2) मधील तरतुदींचा अर्थ

लावत होते, हे येथे नमूद करावेसे वाटते. कारण भारतीय मर्यादा कायदा, 1908 च्या कलम 29 (2) (ब) मध्ये असे नमूद करण्यात आले होते की जेथे कोणताही विशेष कायदा या कायद्याच्या पहिल्या अनुसूचीने विहित केलेल्या मर्यादेपेक्षा वेगळा मर्यादेचा कालावधी निर्धारित करतो, तेथे केवळ कलम 4, कलम 9 ते 18 आणि कलम 22 मधील तरतुदी लागू होतील आणि भारतीय मर्यादा कायद्याच्या उर्वरित तरतुदी, लागू होणार नाही, माननीय सर्वोच्च न्यायालयाने असे म्हटले की कलम 417 (4) मध्ये मर्यादेचा एक वेगळा कालावधी निश्चित करण्यात आला आहे, फौजदारी प्रक्रिया संहिता, 1898 हा खाजगी अभियोजकांच्या अपीलांवर नियंत्रण ठेवण्याच्या मर्यादेसंबंधी एक विशेष कायदा आहे आणि म्हणूनच, भारतीय मर्यादा अधिनियम, 1908 चे कलम 5 विलंब रोखण्यासाठी मदतीला येणार नाही. भारतीय मर्यादा कायदा, 1908 चे कलम 29 (2) हे मर्यादा अधिनियम, 1963 च्या कलम 29 (2) पेक्षा भौतिकदृष्ट्या वेगळे असले, तरी कलम 29 (2) च्या संदर्भात "सामान्य कायदा" आणि "विशेष कायदा" यासंदर्भात माननीय सर्वोच्च न्यायालयाने दिलेल्या निष्कर्षाच्या बाबतीत या निकालाचे गुणोत्तर अजूनही लागू होईल. **कौशल्या राणीमधील** निर्णयाचा संबंधित भाग खालीलप्रमाणे आहे:

"7. उच्च न्यायालयांनी ठरवलेल्या काही प्रकरणांमध्ये असे दिसून आले आहे की, मर्यादा कायद्याच्या कलम 29 (2) च्या अर्थानुसार

संहिता हा विशेष किंवा स्थानिक कायदा नाही, म्हणजे संपूर्ण संहितेचा विचार केला तर तो एक सामान्य कायदा आहे कारण ती प्रक्रिया निश्चित करणारा एक सामान्य कायदा आहे, सामान्यतः फौजदारी खटल्यांच्या सुनावणीसाठी. परंतु संहितेच्या कलम 417 (4) मधील तरतुदी हा विशेष कायदा आहे का, हा विशेष प्रश्न आहे. संपूर्ण संहिता खरोखरच फौजदारी खटल्यांमधील प्रक्रियेचे नियमन करणारा एक सामान्य कायदा आहे, परंतु त्यात विशिष्ट स्वरूपाच्या प्रकरणांसाठी वेळेची मर्यादा निर्दिष्ट करणार्या तरतुदी असू शकतात. उदाहरणार्थ, जमीन महसूल संहिता हा एक सामान्य कायदा असू शकतो जो महसूल-दाता आणि महसूल-प्राप्तकर्ता किंवा भाडेदेणारा आणि भाडेघेणारा यांच्यातील संबंधांचे नियमन करतो. हा या अर्थाने एक सामान्य कायदा आहे की तो अशा संबंधांवर नियंत्रण ठेवणारा सामान्य नियम निर्धारित करतो, परंतु त्यात मर्यादेच्या सामान्य नियमापेक्षा भिन्न विशिष्ट प्रकरणांमध्ये वेळेच्या पट्टीशी संबंधित विशेष तरतुदी असू शकतात. सामान्यतः त्या प्रकारच्या संबंधांच्या विषय-विषयाचे नियमन करणा-या कायद्याच्या संदर्भात असा कायदा "विशेष कायदा" असेल. म्हणूनच "विशेष कायदा" म्हणजे विशिष्ट परिस्थितीत, कायद्याच्या सामान्य नियमांच्या विरुद्ध विशेष प्रकरणांसाठी तयार केलेला कायदा, जो सामान्यतः सामान्य कायदा ज्या प्रकरणांशी व्यवहार करतो अशा सर्व प्रकरणांना लागू होतो. त्या अर्थाने, संहिता हा सामान्यतः फौजदारी खटल्यांच्या सुनावणीच्या प्रक्रियेचे नियमन करणारा एक सामान्य कायदा आहे; परंतु कलम 417 (3) आणि (4) प्रमाणे विशेष परिस्थितीत विशेष प्रकरणांच्या

संदर्भात काही कालमर्यादा घालून दिल्यास तो सामान्य कायद्यात अंतर्भूत असलेला विशेष कायदा असेल. मर्यादा कायद्याने "विशेष कायदा" परिभाषित केलेला नसल्यामुळे व्याख्या करण्याचा प्रयत्न करणे आवश्यक ही नाही आणि योग्यही नाही. अशा प्रकारे, मर्यादा कायदा हा एक सामान्य कायदा आहे जो कायद्याद्वारे हाताळल्या जाणार्या सर्व प्रकरणांना लागू असलेल्या मर्यादेचे सामान्य नियम निर्धारित करतो; परंतु डिफेन्स ऑफ इंडीया अक्ट अंतर्गत एस. एम. ठाकूर विरुद्ध बिहार राज्य [30 पॅट 126]; कॅनरा बँक लिमिटेड विरुद्ध वॉर्डन इन्शुरन्स कंपनी [आयएलआर (1952) बॉम 1033] मुंबई जमीन मागणी कायद्यात (1948 चा बॉम 33) घालून दिलेल्या मर्यादेच्या विशेष नियमाशी संबंधित आहे. मर्यादा कायद्याच्या कलम 29 (2) च्या अर्थातर्गत विशेष कायद्यांची ही केवळ उदाहरणे आहेत. संहितेच्या कलम 417 च्या उपकलम (4) मध्ये घालून दिलेला मर्यादेचा विशेष नियम हा मर्यादेचा "विशेष कायदा" आहे, खाजगी अभियोजकांच्या अपिलांवर नियंत्रण ठेवतो, असे एकदा सिद्ध झाले की, मर्यादा कायद्याच्या कलम 29 (2) (ब) च्या अनुषंगाने मर्यादा कायद्याचे कलम 5 पूर्णपणे अयोग्य आहे या निष्कर्षापर्यंत पोहोचण्यास अडचण येत नाही.

8. परंतु प्रश्न असा आहे की कलम 417 (4) मधील तरतुदी जरी "विशेष कायदा" असल्या तरी त्या मर्यादा कायद्याच्या पहिल्या अनुसूचीने विहित केलेल्या मर्यादेपेक्षा वेगळ्या मर्यादेचा कालावधी

निर्धारित करतात असे म्हणता येईल का, कारण कलम 29 (2) जेथे मर्यादा कायद्याने विहित केलेला कालावधी आणि विशेष कायद्याने विहित केलेल्या कालावधीत फरक असेल तेथे लागू होतो. खासगी अभियोजकाच्या सांगण्यावरून निर्दोष मुक्ततेच्या आदेशावरून अपील करण्यासाठी विशेष अनुमती च्या अर्जासाठी मर्यादा कायद्यात नमूद करण्यात आलेली नाही, असे म्हटले जाते. प्रथमतः मर्यादा कायदा, कलम 157 मध्ये राज्याच्या सांगण्यावरून निर्दोष मुक्ततेविरुद्ध च्या अपिलांच्या संदर्भात मर्यादेचा नियम निश्चित करण्यात आला आहे. त्यामुळे खासगी वकिलाच्या सांगण्यावरून निर्दोष मुक्ततेच्या आदेशाविरोधात अपील करण्यासाठी मर्यादा कायद्याने कोणतीही मर्यादा घालून दिलेली नाही, असे म्हणता येईल. अशा प्रकारे, अशा अनुप्रयोगावर परिणाम करणार्या मर्यादेच्या संदर्भात मर्यादा कायदा आणि संहितेच्या कलम 417 (4) मध्ये घालून दिलेल्या नियमात फरक आहे. कलम 29 (2) हे त्याच्या स्वरूपात पूरक आहे कारण त्याच्या कार्यक्षेत्रात न येणा-या परंतु या तरतुदीसाठी कलम 3 लागू करण्याची तरतूद आहे. आणि कोणत्याही विशेष कायद्याने विहित केलेल्या मर्यादेचा कालावधी निश्चित करण्याच्या हेतूने कलम 29 च्या उपकलम (2) च्या खंड (अ) मध्ये नमूद केलेल्या मर्यादा कायद्यातील तरतुदी अशा प्रकरणांना अशा विशेष किंवा स्थानिक कायद्याने स्पष्टपणे वगळलेल्या मर्यादेपर्यंत लागू केल्या आहेत आणि त्या उपकलमाच्या खंड (ब) मध्ये स्पष्टपणे नमूद केले आहे की मर्यादा कायद्याच्या उर्वरित तरतुदी लागू होणार नाहीत कोणत्याही विशेष किंवा स्थानिक कायद्याद्वारे शासित

प्रकरणांमध्ये. त्यामुळे आमच्या मते मर्यादा कायद्याच्या कलम 29

(2) मधील तरतुदींसह संहितेतील तरतुदींमुळे हे स्पष्ट होते की, संहितेच्या कलम 417 (3) अन्वये अपील करण्याची विशेष अनुमती मिळण्याच्या अर्जावर मर्यादा कायद्याचे कलम 5 लागू होणार नाही.”

(जोर दिला आहे).

14. माननीय सर्वोच्च न्यायालयाच्या या निर्णयामुळे श्री गोडबोले यांनी मांडलेल्या युक्तिवादाचे स्पष्ट उत्तर मिळते. जरी कोणी असे म्हणू शकेल की 2013 चा कायदा सार्वजनिक कारणांसाठी भूसंपादन या विषयासंदर्भात एक सामान्य कायदा आहे, कलम 74 जे मर्यादा अधिनियम, 1963 च्या अनुसूचीमध्ये नमूद केलेल्या मर्यादेपेक्षा अपील दाखल करण्यासाठी वेगळ्या कालावधीची मर्यादा निर्धारित करते, तर मर्यादेच्या विषयाच्या संदर्भात एक विशेष कायदा असेल. दुस-या शब्दांत, तथापि 2013 चा कायदा जमीन संपादनाच्या प्रक्रियेचे नियमन करणारा सामान्य कायदा म्हणून वर्गीकृत केले जाऊ शकतो, जर त्याने कलम 74 (1) अन्वये विचार केल्याप्रमाणे विशेष परिस्थितीत विशेष प्रकरणांच्या संदर्भात काही कालमर्यादा निश्चित केली तर तो सामान्य कायद्यात समाविष्ट असलेला "विशेष कायदा" असेल. त्यामुळे श्री. गोडबोले यांनी मांडलेला युक्तिवाद आपल्याला आढळतो की, 2013 चा कायदा एक सामान्य कायदा

असल्याने आणि म्हणूनच, मर्यादा कायदा, 1963 चे कलम 29 (2) लागू होणार नाही, हे पूर्णपणे चुकीचे आहे आणि म्हणूनच ते नाकारले जाते.

15. श्री. गोडबोले यांनी श्री रामतनु को-ऑपरेटिव्ह हाऊसिंग सोसायटी लिमिटेड व अन्य (सुप्रा) आणि पिठाण्णा अप्पाराव (सुप्रा) या निर्णयांवर विसंबून आहेत, पण आम्हाला वाटते की, या निर्णयांचा श्री गोडबोले यांना काहीच उपयोग होत नाही. श्री रामतनु को-ऑपरेटिव्ह हाऊसिंग सोसायटी लिमिटेड व अन्य (सुप्रा) महाराष्ट्र औद्योगिक विकास अधिनियम, 1961 मधील तरतुदी तसेच भूसंपादन अधिनियम 1894 मधील तरतुदींचा विचार माननीय सर्वोच्च न्यायालय करित होते. या पार्श्वभूमीवर माननीय सर्वोच्च न्यायालयाने भूसंपादन कायदा 1894 हा सामान्य कायदा असून महाराष्ट्र औद्योगिक विकास कायदा 1961 हा विशेष कायदा आहे, असे मत व्यक्त केले. 2013 चा कायदा हा सर्वसामान्य कायदा आहे, या प्रस्तावासाठी श्री गोडबोले यांना या निर्णयाचा कसा उपयोग होऊ शकतो, हे आम्हाला समजत नाही . एखादा विशिष्ट कायदा हा सामान्य कायदा आहे की विशेष कायदा आहे, या निष्कर्षपर्यंत पोहोचण्यासाठी संबंधित कायद्यांचा अर्थ कोणत्या संदर्भात लावला जात आहे, हे आधी तपासून पाहवे लागेल. त्याचप्रमाणे, पिथन्ना अप्पाराव (सुप्रा) यांच्या प्रकरणात आंध्र प्रदेशचे पूर्ण खंडपीठ, भूसंपादन कायदा, 1894 आणि आंध्र प्रदेश झोपडपट्टी सुधारणा (भूसंपादन) अधिनियम, 1956 मधील तरतुदींचा विचार करित होते. याच संदर्भात आंध्र

प्रदेश उच्च न्यायालयाच्या पूर्ण पीठाने भूसंपादन कायदा, 1894 हा एक सामान्य कायदा आहे, असे म्हटले आहे की, भूसंपादन कायद्यातील सर्वसाधारण तरतुदींची तुलना इतर कायद्यांमधील भूसंपादनविषयक विशेष तरतुदींशी केली जात असल्याचे, या निर्णयांवरून दिसून येईल.

16. वरील चर्चेचा विचार केल्यास असे दिसून येते की, श्री. गोडबोले यांनी 2013 चा कायदा हा प्रत्येक कल्पनीय हेतूसाठी सामान्य कायदा आहे आणि परिणामी मर्यादा कायदा 1963 चे कलम 29 (2) चा अजिबात उपयोग होणार नाही, असा जो युक्तिवाद केला आहे, तो गैरसमज आहे आणि तो फेटाळला जातो.

2013 चा कायदा आणि विशेषतः त्यातील कलम 74 हा विशेष कायदा आहे, असे गृहीत धरले तरी 2013 च्या कायद्याचे कलम 74 च्या भाषेतून ते स्पष्टपणे वगळण्यात आलेले नसल्यामुळे कलम 5 लागू होईल

.

17. श्री. गोडबोले यांनी मांडलेला पुढचा युक्तिवाद असा होता की असे गृहीत धरून की, 2013 चा कायदा आणि विशेषतः त्यातील कलम 74, हा एक विशेष कायदा आहे, तरीही मर्यादा कायदा, 1963 चे कलम 5 लागू होईल, कारण कलम 74 च्या भाषेने ते स्पष्टपणे वगळलेले नाही. या संदर्भात श्री गोडबोले यांनी भारतीय मर्यादा कायदा 1908 चे कलम 29 आणि मर्यादा कायदा 1963 च्या कलम 29 मध्ये लक्षणीय फरक असल्याचे नमूद केले. श्री. गोडबोले यांनी सांगितले की, भारतीय मर्यादा

अधिनियम 1908 च्या कलम 29 (2) मधील तरतुदीनुसार या कायद्याच्या पहिल्या अनुसूचीने विहित केलेल्या कालावधीपेक्षा मर्यादेच्या कोणत्याही कालावधीसाठी विहित केलेला कोणताही विशेष किंवा स्थानिक कायदा लागू असेल तर केवळ कलम 4, 9 ते 18 आणि 22 मधील तरतुदी लागू होतात, अशा विशेष किंवा स्थानिक कायद्याद्वारे त्यांना स्पष्टपणे वगळण्यात आले नाही, तेवढ्या प्रमाणात. दुस-या शब्दांत, त्यांनी सादर केले की भारतीय मर्यादा अधिनियम, 1908 च्या कलम 29 (2) अंतर्गत, कलम 5 ची अंमलबजावणी स्पष्टपणे वगळण्यात आली आहे. दुसरीकडे, मर्यादा कायदा, 1963 चे कलम 29 (2) या कायद्याच्या अनुसूचीने विहित केलेल्या कालावधीपेक्षा भिन्न मर्यादेच्या कोणत्याही कालावधीसाठी कोणतेही विशेष किंवा स्थानिक कायदे विहित करतात, तर कलम 4 ते 24 मधील तरतुदी लागू केल्या जातात, जोपर्यंत त्या विशेष किंवा स्थानिक कायद्याच्या भाषेद्वारे स्पष्टपणे वगळल्या जात नाहीत. अशा प्रकारे, वैधानिक हेतू स्पष्टपणे मर्यादा कायदा, 1963 चे कलम 5 अपीलावर लागू करण्याचा आहे, जोपर्यंत विशेष कायदा विशिष्ट तरतुदीद्वारे स्पष्टपणे वगळत नाही. गोडबोले म्हणाले की, 2013 च्या कायद्याच्या कलम 74 मधील तरतुदी वाचताना मर्यादा अधिनियम 1963 च्या कलम 5 मधील तरतुदी स्पष्टपणे वगळलेल्या कलमात काहीही नाही. हा युक्तिवाद पुढे नेण्यासाठी श्री गोडबोले म्हणाले की, स्पष्ट बहिष्करण म्हणजे विशेष किंवा स्थानिक कायद्याच्या भाषेतच मर्यादा कायदा, 1963 मधील कोणतीही तरतूद विशेषपणे वगळली

गेली आहे आणि विशेष किंवा स्थानिक कायद्यात कोणतेही अंतर्निहित वगळता येणार नाही.

18. या युक्तिवादाला पुष्टी देण्यासाठी श्री गोडबोले यांनी **सरदार सरोवर प्रकल्प आणि इतर विरुद्ध पुरुषोत्तम** (2021 चे पहिले अपील क्रमांक 225 निर्णय दि. 29 मे 2024) या प्रकरणात मध्य प्रदेश उच्च न्यायालयाच्या निर्णयाचा आधार घेतला. ज्यामध्ये 2013 च्या कायद्याच्या कलम 74 अन्वये अपील दाखल करण्यास होणारा 120 दिवसांच्या पेक्षा जास्त विलंब माफ करण्यात आला, तसेच शिखा राणी दास सरकार विरुद्ध शिखा राणी दास सरकार विरुद्ध त्रिपुरा राज्य आणि पलटू रंजन सरकार विरुद्ध त्रिपुरा राज्य [2024 च्या **L.A. APP** क्रमांक 37 मध्ये 2024 चा आयए क्रमांक 1 15 जुलै 2024 रोजी जाहीर झाला. या प्रकरणात त्रिपुरा उच्च न्यायालयाने दिलेला निर्णय श्री गोडबोले यांनी **कपिल आणि इतर विरुद्ध भारत सरकार आणि दुसरा [(2017) 4 एमपीएलजे 660]** या खटल्यातील मध्य प्रदेश उच्च न्यायालयाच्या निकालाचा आधार घेतला या खटल्याचा आधार घेतला. ज्यामध्ये हा कायदा फायदेशीर कायदा आहे, त्यातील तरतुदींचा उदारपणे अर्थ लावला पाहिजे, असे म्हटले आहे. थोडक्यात सांगायचे झाले तर, 2013 च्या कायद्यासारख्या लाभदायक किंवा कल्याणकारी कायद्यातील तरतुदींचा अन्वयार्थ लावताना आणि दोन अर्थ शक्य असताना त्या हेतूसाठी आणि ज्या व्यक्तींसाठी तो कायदा करण्यात आला आहे, त्यांच्यासाठी अधिक फायदेशीर असा अर्थ

स्वीकारला पाहिजे, असे श्री गोडबोले यांनी सांगितले. श्री गोडबोले यांच्या मते, 2013 च्या कायद्यातील कलम 74 (1) मधील तरतुदीचा मर्यादित किंवा संकुचित पद्धतीने अर्थ लावला तर तो कायद्याच्या फायद्याच्या हेतूच्या विरुद्ध असेल आणि त्यामुळे असा अर्थ लावणे टाळावे.

19. श्री.गोडबोले यांनी माननीय सर्वोच्च न्यायालयाच्या निर्णयांचाही आधार घेतला (1) अधीक्षक अभियंता/देहरा पॉवर हाऊस सर्कल भाखड़ा ब्यास मॅनेजमेंट बोर्ड (पीडब्ल्यू) आणि दुसरा विरुद्ध उत्पादन शुल्क व कर अधिकारी, सुंदर नगर/मूल्यमापन प्राधिकरण [(2020) 17 एससीसी 692]; (2) मंगू राम विरुद्ध दिल्ली महानगरपालिका [1976 (1) एससीसी 392]; आणि (3) मो. अबाद अली आणि दुसरा विरुद्ध महसूल अभियोजन गुप्तचर संचालनालय [(2024) 7 एससीसी 91]; आणि सांगितले की, 2013 च्या कायद्याचे कलम 74 (1) आणि त्यातील तरतुदी वाचताना मर्यादा कायदा, 1963 च्या कलम 5 ला स्पष्टपणे वगळले जात नाही आणि म्हणूनच मर्यादा कायदा, 1963 च्या कलम 5 चा वापर करून विलंब माफ करण्याचा अधिकार आपल्याला नक्कीच असेल.

20. श्री गोडबोले तसेच श्री. दवेर यांचे या मुद्दावर म्हणणे आम्ही ऐकले आहे. या मुद्द्याचा अभ्यास करण्यापूर्वी, 2013 च्या कायद्याच्या कलम 74 मधील तरतुदी

तसेच मर्यादा कायदा, 1963 कलम 5 व 29 मधील तरतुदी निश्चित करणे योग्य ठरेल.

2013 च्या कायद्याच्या कलम 74 मध्ये खालीलप्रमाणे आहे:

“74. उच्च न्यायालयात अपील.(1) कलम 69 अन्वये प्राधिकरणाने पारित केलेल्या अवार्डमुळे व्यथित झालेली संबंधित संस्था किंवा कोणतीही व्यक्ती उच्च न्यायालयात अपील दाखल करू शकते अवार्डच्या तारखेपासून साठ दिवसांच्या आत:

परंतु अपीलकर्त्याला या मुदतीत अपील दाखल करण्यापासून पुरेशा कारणास्तव रोखले गेल्याचे समाधान झाल्यास उच्च न्यायालय ते दाखल करण्यास परवानगी देऊ शकेल, पुढील कालावधीत साठ दिवसांपेक्षा जास्त नाही.

(2) उपकलम (1) अन्वये नमूद केलेल्या प्रत्येक अपिलावर शक्य तितक्या जलदगतीने सुनावणी होईल व उच्च न्यायालयात अपील सादर केल्याच्या तारखेपासून सहा महिन्यांच्या आत अशा अपिलाचा निपटारा करण्याचा प्रयत्न केला जाईल.

स्पष्टीकरण.—या कलमाच्या प्रयोजनार्थ, "उच्च न्यायालय" म्हणजे उच्च न्यायालय ज्याच्या कार्यक्षेत्रात अधिग्रहीत केलेली किंवा संपादित करण्याचा प्रस्तावित जमीन आहे."

(जोर दिला आहे)

21. वरील तरतुदीवरून लक्षात येते की, कलम 69 अन्वये संदर्भ प्राधिकरणाने दिलेल्या अवार्डमुळे व्यथित झालेली संबंधित संस्था किंवा कोणतीही व्यक्ती अवार्डच्या तारखेपासून साठ दिवसांच्या आत उच्च न्यायालयात अपील दाखल करू शकते. कलम 74 च्या उपकलम (1) मधील तरतुदीनुसार अपीलकर्त्याला सुरुवातीच्या साठ दिवसांच्या कालावधीत अपील दाखल करण्यापासून पुरेशा कारणाने रोखले गेल्याचे समाधान झाल्यास, उच्च न्यायालय पुढील साठ दिवसांच्या कालावधीत ते दाखल करण्याची परवानगी देऊ शकते. कलम 74 च्या उपकलम (2) नुसार उपकलम (1) अन्वये नमूद केलेल्या प्रत्येक अपिलाची लवकरात लवकर सुनावणी घ्यावी आणि उच्च न्यायालयात अपील सादर केल्याच्या तारखेपासून सहा महिन्यांच्या आत अशा अपीलाचा निपटारा करण्याचा प्रयत्न करावा. या तरतुदींवरून, प्रथमदर्शनी हे स्पष्ट होते की, साठ दिवसांच्या आत (सुरुवातीच्या कालावधीत) अपील दाखल करावे लागते आणि तसे न केल्यास पुरेसे कारण दाखविल्यास उच्च न्यायालय पुढील साठ दिवसांच्या विलंबास माफ करू शकते. सध्याच्या प्रकरणात प्रश्न असा निर्माण होतो की, या तरतुदीच्या आधारे मर्यादा कायदा, 1963 च्या कलम 5 ची अंमलबजावणी वगळली जाते का? आधी म्हटल्याप्रमाणे हा मुद्दा समजून घेण्यासाठी, मर्यादा कायदा 1963 च्या कलम 5 आणि कलम 29 मधील तरतुदीही लक्षात घ्याव्या लागतील. कलम 5 मध्ये असे म्हटले आहे:

" 5. काही प्रकरणांमध्ये विहित कालावधीची मुदतवाढ.—दिवाणी प्रक्रिया संहिता, 1908 (1908 चा 5) च्या आदेश XXI मधील कोणत्याही तरतुदीनुसार अर्ज वगळता कोणतेही अपील किंवा कोणताही अर्ज, विहित कालावधीनंतर ग्राह्य धरला जाऊ शकतो, जर अपीलकर्ता किंवा अर्जदाराने न्यायालयाला असे समाधान केले की त्याच्याकडे अपीलस प्राधान्य न देण्याचे किंवा अशा कालावधीत, अर्ज न करण्याचे पुरेसे कारण आहे.

स्पष्टीकरण.—विहित कालावधी निश्चित करताना किंवा मोजणी करताना उच्च न्यायालयाच्या कोणत्याही आदेशाने, व्यवहाराने किंवा निर्णयाने अपीलकर्ता किंवा अर्जदाराची दिशाभूल झाली, हे या कलमाच्या अर्थानुसार पुरेसे कारण असू शकते."

22. मर्यादा कायदा, 1963 च्या कलम 29 मध्ये खालीलप्रमाणे आहे.

"29. बचत (1) या कायद्यातील कोणतीही गोष्ट भारतीय करार कायदा, 1872 (1872 चा 9) च्या कलम 25 वर परिणाम करणार नाही.

(2) जिथे कोणताही विशेष किंवा स्थानिक कायदा विहित करतो कोणत्याही खटला, अपील किंवा अर्जासाठी अनुसूचीने विहित केलेल्या कालावधीपेक्षा भिन्न मर्यादेचा कालावधी, कलम 3 मधील तरतुदी अशा प्रकारे लागू होतील जणू असा कालावधी अनुसूचीने विहित केलेला कालावधी आहे आणि कोणत्याही विशेष किंवा स्थानिक कायद्याद्वारे कोणत्याही खटला, अपील किंवा अर्जासाठी विहित मर्यादेचा कालावधी

निश्चित करण्याच्या उद्देशाने, कलम 4 ते 24 (सर्वसमावेशक) मधील तरतुदी केवळ तेवढ्याच प्रमाणात लागू होतील आणि त्या स्पष्टपणे वगळल्या जाणार नाहीत अशा विशेष किंवा स्थानिक कायद्याद्वारे.”

(3) विवाह आणि घटस्फोटासंदर्भात सध्या अस्तित्वात असलेल्या कोणत्याही कायद्यात अन्यथा तरतूद वगळता, अशा कोणत्याही कायद्यांतर्गत कोणत्याही खटल्याला किंवा इतर कार्यवाहीला या कायद्यातील कोणतीही गोष्ट लागू होणार नाही.

(4) कलम 25 आणि 26 आणि कलम 2 मधील "सुलभता" ची व्याख्या ज्या प्रदेशात भारतीय वहिवाट अधिनियम, 1882 (1882 चा 5) काही काळासाठी वाढविला जाऊ शकतो त्या प्रदेशात उद्भवणार्या प्रकरणांना लागू होणार नाही."

(जोर दिला आहे)

23. कलम 29 (2) मध्ये मुळात असे नमूद करण्यात आले आहे की, कोणत्याही खटल्यासाठी, अपीलासाठी किंवा अर्जासाठी कोणताही विशेष किंवा स्थानिक कायदा, मर्यादा कायदा, 1963 च्या अनुसूचीने विहित केलेल्या कालावधीपेक्षा वेगळा मर्यादेचा कालावधी निर्धारित करतो, तर, अशा कोणत्याही विशेष किंवा स्थानिक कायद्याद्वारे कोणत्याही खटला, अपील किंवा अर्जासाठी विहित मर्यादेचा कालावधी

निश्चित करण्याच्या हेतूने, कलम 4 ते 24 (सर्वसमावेशक) मधील तरतुदी केवळ तेवढ्याच प्रमाणात लागू होतील आणि ज्या मर्यादेपर्यंत त्या अशा विशेष कायद्याद्वारे किंवा स्थानिक कायद्याने स्पष्टपणे वगळल्या जात नाहीत.

24. सध्याच्या हेतूसाठी खरोखर समर्पक नसले तरी भारतीय मर्यादा अधिनियम, 1908 चे 29 (2) आणि मर्यादा अधिनियम, 1963 चे कलम 29 (2) च्या कलमाच्या भाषेत लक्षणीय फरक आहे हे श्री. गोडबोले यांच्या म्हणण्याशी आम्ही सहमत आहोत. भारतीय मर्यादा अधिनियम, 1908 अन्वये जेव्हा कोणत्याही विशेष किंवा स्थानिक कायद्याने या कायद्याच्या पहिल्या अनुसूचीत विहित मर्यादेपेक्षा भिन्न मर्यादेचा कालावधी निश्चित केला असेल, तेव्हा कोणत्याही विशेष कायद्याने किंवा स्थानिक कायद्याने कोणत्याही खटला, अपील किंवा अर्जासाठी विहित मर्यादेचा कालावधी निश्चित करण्याच्या उद्देशाने, केवळ कलम 4 9 ते 18 आणि 22 मधील तरतुदी, लागू होतील जोपर्यंत त्या वगळल्या जात नाही. कलम 5 चे लागू होणे भारतीय मर्यादा अधिनियम, 1908 च्या कलम 29 (2) (बी) द्वारे विशेषतः वगळण्यात आली होती. त्यामुळे भारतीय मर्यादा कायदा 1908 च्या कलम 29 (2) मधील तरतुदींनुसार, विशेष किंवा स्थानिक कायद्यांतर्गत अपील दाखल करण्यास उशीर झाल्यास, तर तो विलंब माफ करण्यासाठी कलम 5 ची मदत घेवू शकत नाही. लिमिटेशन अक्ट 1963 नुसार या बाबीवरून पूर्णपणे पायउतार होण्याची शक्यता आहे. मर्यादा अधिनियम,

1963 अन्वये, कोणत्याही विशेष किंवा स्थानिक कायद्याने विहित केलेल्या कोणत्याही खटला, अपील किंवा अर्जासाठी कोणत्याही विशिष्ट किंवा स्थानिक कायद्याने विहित केलेल्या कोणत्याही खटला, अपील किंवा अर्जासाठी मर्यादेचा कालावधी निश्चित करण्याच्या उद्देशाने या कायद्याच्या अनुसूचीपेक्षा भिन्न मर्यादेचा कालावधी निश्चित केल्यास, कलम 4 ते 24 मधील तरतुदी लागू होतील, जोपर्यंत त्यांना अशा विशेष किंवा स्थानिक कायद्याच्या भाषेतून स्पष्टपणे वगळले जात नाही. दुस-या शब्दांत, मर्यादा अधिनियम, 1963 चे कलम 5 [भारतीय मर्यादा अधिनियम, 1908 च्या कलम 29 (2) (बी) प्रमाणे] लागू होईल, जोपर्यंत संबंधित विशेष किंवा स्थानिक कायद्याच्या भाषेद्वारे स्पष्टपणे वगळले जात नाही.

25. प्रश्न हा उरतो की, 2013 च्या कायद्याच्या कलम 74 मध्ये वारलेल्या भाषेत मर्यादा कायदा, 1963 च्या कलम 5 च्या लागू करण्यास स्पष्टपणे वगळण्यात आले आहे का. कलम 74 मधील तरतुदींचा अभ्यास केल्यावर आमचे स्पष्ट मत आहे की, जेव्हा हे कलम संपूर्णपणे वाचले तर, तेव्हा अपरिहार्य निष्कर्ष असा निघतो की, कलम 74 (1) मध्ये नमूद केल्याप्रमाणे एकूण 120 दिवसांच्या कालावधीपेक्षा जास्त विलंब माफिसाठी मर्यादा कायदा, 1963 च्या कलम 5 चा वापर करता येणार नाही. 2013 च्या कायद्याच्या कलम, 74 (1) अन्वये दाखल होणाऱ्या अपिलाला मर्यादा कायदा, 1963 चे कलम 5 लागू होईल, असे विधिमंडळाला खरेच वाटले असते, तर

विधिमंडळाने कलम 74 (1) मध्ये ही तरतूद घातली नसती जी [कलम 74 (1) अन्वये अपील दाखल करण्यासाठी साठ दिवसांच्या सुरुवातीच्या कालावधीनंतर], पुढील साठ दिवसांपेक्षा जास्त कालावधीसाठी विलंब माफ करण्याचा अधिकार उच्च न्यायालयाला देत नाही. कलम 69 अन्वये संदर्भ प्राधिकरणाने पारित केलेल्या अवार्डमुळे व्यथित झालेली संस्था किंवा कोणतीही व्यक्ती अवार्डच्या तारखेपासून साठ दिवसांच्या आत उच्च न्यायालयात अपील दाखल करू शकते, एवढेच सांगून विधिमंडळ थांबले असते. विधिमंडळाने एवढेच म्हटले असते, तर मर्यादा कायदा, 1963 च्या कलम 5 ची अंमलबजावणी स्पष्टपणे वगळली गेली असे म्हणता येणार नाही, कारण मर्यादेच्या कालावधीची (विशेष किंवा स्थानिक कायद्यात) तरतूद कितीही समर्पक किंवा अनिवार्य भाषेत असली, तरी मर्यादा कायद्याच्या कलम 4 ते 24 [ज्यात कलम 5 चा ही समावेश आहे] च्या अंमलबजावणीला विस्थापित करण्यासाठी पुरेशी नाही, तथापि, कलम 74 (1) मधील तरतुदीनुसार सुरुवातीच्या साठ दिवसांच्या कालावधीनंतर, पुढील साठ दिवसांपेक्षा जास्त कालावधीसाठी विलंब माफ करण्याचा अधिकार उच्च न्यायालयाला असेल. हे निश्चितपणे 2013 च्या कायद्याच्या कलम 74 (1) अंतर्गत दाखल करण्यात येणाऱ्या अपिलावर मर्यादा कायदा, 1963 च्या कलम 5 च्या अंमलबजावणीस स्पष्टपणे वगळण्यासारखे ठरेल. उच्च न्यायालय वाढीव कालावधीनंतरही अपिलावर सुनावणी घेऊ शकते असे म्हणणे (कलम 74(1)च्या तरतुदीनुसार] "साठ दिवसांपेक्षा जास्त

नसावे" हे शब्द पूर्णपणे चुकीचे ठरवेल. विवेचनाचे कोणतेही तत्त्व अशा निकालाचे समर्थन करणार नाही.

26. अपील करता येईल अशी कालमर्यादा घालण्याचे कारण शोधणे फार दूर नाही. याचे कारण असे आहे की आपल्या हक्कांबद्दल सजग असणारी व्यक्तीच अपिलीय उपायांचा लाभ घेऊ शकते. अवार्डमुळे व्यथित झालेल्या व्यक्तीने विहित मुदतीत अपिलीय उपायाचा लाभ न घेतल्यास खटल्याला शांतता मिळते . हे कलम 74 (2) वरूनही स्पष्ट होते, ज्यानुसार उच्च न्यायालयाने अपील सादर केल्याच्या तारखेपासून सहा महिन्यांच्या कालावधीत आपल्यासमोर दाखल केलेले अपील निकाली काढण्यासाठी सर्वतोपरी प्रयत्न केले पाहिजेत. असा दृष्टिकोन बाळगण्यास प्रवृत्त करणारा आणखी एक घटक म्हणजे, 1894 च्या कायद्यातील अपिलाच्या तरतुदी. 1894 च्या कायद्याच्या कलम 54 मध्ये विलंब माफ करण्याच्या न्यायालयाच्या अधिकारावर कोणताही आघात न करता संदर्भ न्यायालयाच्या आदेशावरून उच्च न्यायालयात अपील करण्याची तरतूद होती. याउलट, 2013 चा कायदा अंमलात आला, तेव्हा विधिमंडळाने आपल्या शहाणपणाने अपिलीय उपायांचा लाभ घ्यायचा असेल तर तो कालबद्ध पद्धतीने करावा, याची खात्री करणे योग्य ठरविले, त्यानंतर पीडित पक्ष अपीलाचा अधिकार गमावितो. 2013 च्या कायद्यातील कलम 74 (1) मध्ये 1963 च्या मर्यादा कायद्याच्या

कलम 5 मधील तरतुदी स्पष्टपणे वगळण्यात आल्या आहेत, असा अपरिहार्य निष्कर्ष काढणारा हा आणखी एक घटक आहे,

27. श्री गोडबोले यांच्याशी आम्ही सहमत नाही की एक अभिव्यक्त वगळण्याचा अर्थ की कलम 74 मध्ये कलम 5 वगळण्याचा स्पष्ट उल्लेख असायला हवा होता. स्पष्ट वगळण्याचा अर्थ असा आहे की कायद्याची भाषा स्पष्टपणे सूचित करते की कलम 5 वगळले गेले आहे. कलम 74 (1) च्या तरतुदीत वापरलेले शब्द "पुढील कालावधीत साठ दिवसांपेक्षा जास्त नाही" हे स्पष्टपणे दर्शविते की, त्यामुळे मर्यादा कायदा, 1963 च्या कलम 5 ची लागू होणे स्पष्टपणे वगळण्यात आले आहे. आधी म्हटल्याप्रमाणे जर आपण वेगळी ठरविले, तर ते शब्द निरोपयोगी ठरतील आणि विवेचनाच्या सर्व तत्वांच्या विरोधात असतील.

28. आम्ही जे मत घेतो, त्याला माननीय सर्वोच्च न्यायालयाच्या अनेक निर्णयांचा पाठिंबा आहे. माननीय सर्वोच्च न्यायालयाचा पहिला निर्णय **भारत सरकार विरुद्ध पॉप्युलर कन्स्ट्रक्शन कंपनी [(2001) 1 एससीसी 470]** या खटल्यात आहे. या निर्णयात माननीय सर्वोच्च न्यायालय, लवाद व सामंजस्य कायदा, 1996 च्या कलम 34 (3) मधील तरतुदींचा विचार करित होते, ज्यात असे नमूद करण्यात आले होते की, अर्ज करणाऱ्या पक्षकाराला लवादाचा निर्णय मिळाल्याच्या तारखेपासून तीन महिने उलटून गेल्यानंतर लवादाचा निर्णय रद्द करण्याचा अर्ज करता येणार नाही किंवा, जर

कलम 33 अन्वये विनंती करण्यात आली असेल, तर ज्या तारखेपासून ती विनंती लवादाने निकाली काढली असेल. कलम 34 (3) मधील तरतुदीनुसार अर्जदाराला तीन महिन्यांच्या कालावधीत अर्ज करण्यापासून पुरेशा कारणास्तव रोखले गेल्याचे न्यायालयाचे समाधान झाल्यास, पुढील तीस दिवसांच्या कालावधीत तो अर्ज ग्राह्य धरू शकतो, परंतु त्यानंतर नाही. माननीय सर्वोच्च न्यायालयाने या तरतुदीचा अर्थ लावताना असा निष्कर्ष काढला की, कलम 34 (3) मधील तरतुदीमध्ये केवळ न्यायालय आपल्या विवेकाचा वापर करू शकेल अशा कालावधीसाठी तरतूद केली असती, तर मर्यादा कायदा, 1963 चे कलम 4 ते 24 वगळण्यासाठी ते पुरेसे नसते. तथापि, त्यात वापरण्यात आलेले "परंतु त्यानंतर नाही" या तरतुदीतील महत्वाचे शब्द स्पष्टपणे मर्यादा कायदा, 1963 च्या कलम 5 ला वगळण्यासारखे होते. अन्यथा धरणे म्हणजे, "पण नंतर नाही" हे वाक्य पूर्णपणे निरर्थक ठरेल, हा शोध होता. या निर्णयाचा संबंधित भाग पुढीलप्रमाणे आहे:

" 4. मर्यादा कायदा, 1963 आणि विशेषतः कलम 5 हे, 1996 च्या कायद्याच्या कलम 34 ला लागू होत नसेल, तर या अवार्डवरील आपला आक्षेप कालबद्ध करण्यात आला आणि अपील फेटाळावे लागेल, या भूमिकेवर अपीलकर्त्याने वाद घातलेला नाही. तथापि, युक्तिवाद असा आहे की, मर्यादा कायद्याच्या कलम 29 (2) मध्ये मर्यादा कायद्याच्या कलम 5 मधील तरतुदी, 1996 च्या कायद्यासारख्या विशेष कायदांना लागू

केल्या आहेत कारण 1996 च्या कायद्यानेच त्याची अंमलबजावणी स्पष्टपणे वगळली नाही आणि कलम 34 अन्वये अर्ज दाखल करण्यास उशीर होण्याचे पुरेसे कारण आहे. दुसरीकडे, उत्तरदात्याच्या वकिलांनी असा युक्तिवाद केला आहे की, कलम 34 ची भाषा स्पष्टपणे वाचली तर, मर्यादा कायद्याच्या कलम 5 ची अंमलबजावणी स्पष्टपणे वगळली आहे आणि त्यामुळे कलम 34 च्या तरतुदीत विहित कालावधीपेक्षा विलंबाच्या कारणाच्या पुरेसेपणाचे मूल्यांकन करण्यास वाव नाही.

5. मर्यादा कायदा, 1963 च्या कलम 29 (2) आणि 1996 च्या कायद्याच्या कलम 34 मध्ये वापरलेल्या भाषेच्या संदर्भात हा प्रश्न सोडवावा लागेल. कलम 29 (2) मध्ये अशी तरतूद आहे की:

“29. (2) कोणत्याही विशेष किंवा स्थानिक कायद्याने कोणत्याही खटला, अपील किंवा अर्जासाठी अनुसूचीने विहित केलेल्या कालावधीपेक्षा भिन्न मर्यादेचा कालावधी निश्चित केला असेल, तर कलम 3 मधील तरतुदी अशा प्रकारे लागू होतील जसे की तो कालावधी अनुसूचीने विहित केलेला कालावधी आहे आणि कोणत्याही खटल्यासाठी विहित मर्यादेचा कालावधी निश्चित करण्याच्या उद्देशाने, कोणत्याही विशेष किंवा स्थानिक कायद्याद्वारे अपील किंवा अर्ज, कलम 4 ते 24 (सर्वसमावेशक) मधील तरतुदी केवळ

अशा विशेष किंवा स्थानिक कायद्याद्वारे स्पष्टपणे वगळल्या जात नाहीत तेव्हाच लागू होतील.”

6. कलमाचे विश्लेषण केल्यास हे स्पष्ट होते की कलम 4 ते 24

मधील तरतुदी केव्हा लागू होतील:

- (i) एक विशेष किंवा स्थानिक कायदा आहे जो वेगळा कालावधी निर्धारित करतो; कोणत्याही खटला, अपील किंवा अर्जासाठी मर्यादा; आणि
- (ii) विशेष किंवा स्थानिक कायद्यात त्या कलमांना स्पष्टपणे वगळण्यात आलेले नाही.

7. 1996 चा कायदा हा "विशेष कायदा" आहे आणि कलम 34 मध्ये मर्यादा कायद्यांतर्गत विहित मर्यादेपेक्षा वेगळ्या मर्यादेच्या कालावधीची तरतूद आहे, यात वाद नाही. मग प्रश्न असा आहे की, 1996 च्या कायद्याच्या कलम 34 मध्ये असे बहिष्करण व्यक्त केले आहे का? कलम 34 चा संबंधित उतारा असा आहे:

“34. लवादाचा निर्णय रद्द करण्याचा अर्ज.—(1)-

(2) ***

(3) तो अर्ज करणा-या पक्षकाराला लवादाचा निर्णय मिळाल्याच्या तारखेपासून किंवा कलम 33 अन्वये विनंती केल्यापासून, लवादाने ती विनंती निकाली काढल्याच्या तारखेपासून, तीन महिने उलटून गेल्यानंतर रद्द करण्याचा अर्ज करता येणार नाही:

परंतु अर्जदाराला तीन महिन्यांच्या मुदतीत अर्ज करण्यापासून पुरेशा कारणास्तव रोखले गेल्याचे न्यायालयाचे समाधान झाल्यास, पुढील तीस दिवसांच्या कालावधीत तो अर्ज ग्राह्य धरू शकेल, परंतु त्यानंतर नाही."

8. जर कलम 34 मधील तरतुदीमध्ये केवळ न्यायालय आपल्या विवेकाचा वापर करू शकेल अशा कालावधीसाठी तरतूद केली असती, तर मर्यादा कायद्याच्या कलम 4 ते 24 ला वगळण्यासाठी ते पुरेसे ठरले नसते कारण "कलम 5 च्या अंमलबजावणीला विस्थापित करण्यासाठी कोणत्याही प्रकारच्या मर्यादित किंवा अनिवार्य भाषेत मर्यादेच्या कालावधीची तरतूद पुरेशी नाही" [मंगू राम विरुद्ध दिल्ली महानगरपालिका, (1976) 1 एससीसी 392 पृष्ठ 397, परिच्छेद 7 : 1976 एससीसी (सीआरआय) 10].

9. त्यामुळेच लोकप्रतिनिधित्व कायदा 1951 च्या कलम 116-अ चा अर्थ लावताना विद्याचरण शुक्ल विरुद्ध खुबचंद बघेल [ए.आय.आर.1964 एससी 1099] या खटल्यात घटनापीठाने मर्यादा कायद्याचे कलम 5 वगळण्यात आल्याचा युक्तिवाद फेटाळून लावला: (ए.आय.आर. पृ. 1112, परिच्छेद 27)

“ 27. तेव्हा असे म्हटले गेले की कायद्याच्या कलम 116-अ मध्ये न्यायाधिकरणांच्या आदेशाविरुद्ध अपील करण्याच्या उद्देशाने एक विस्तृत आणि विशेष मर्यादा संहिता प्रदान केली गेली आहे आणि त्या कलमाच्या उपकलम (3) च्या तरतुदीवर अवलंबून आहे, ज्यात असे म्हटले आहे:

‘ कलम 98 किंवा कलम 99 अन्वये लवादाच्या आदेशाच्या तारखेपासून तीस दिवसांच्या कालावधीत या अध्यायांतर्गत प्रत्येक अपीलाला प्राधान्य दिले जाईल. परंतु तीस दिवसांची मुदत संपल्यानंतर अपीलकर्त्याकडे अशा कालावधीत अपील न करण्यामागचे पुरेसे कारण असल्याचे समाधान झाल्यास उच्च न्यायालय अपीलावर सुनावणी घेऊ शकते.’

युक्तिवाद असा आहे की कायद्याच्या कलम 116-अ च्या उपकलम (3) मध्ये केवळ अशा अपीलासाठी मर्यादेचा कालावधीच नाही तर विलंब माफ केला जाऊ शकतो

अशा परिस्थितीची देखील तरतूद केली आहे, ज्यामुळे मर्यादा कायद्यातील सामान्य तरतुदी वगळल्या गेल्या आहेत. या युक्तिवादाला दोन उत्तरे आहेत. पहिली गोष्ट म्हणजे, मर्यादा कायद्याच्या कलम 29 (2) (अ) मध्ये स्पष्ट बहिष्करणाचा उल्लेख आहे परंतु कायद्याच्या कलम 116-अ च्या उपकलम (3) मध्ये स्पष्ट बहिष्करण नाही; दुसरं म्हणजे, ज्या तरतुदीतून अंतर्निहित बहिष्करण काढण्याचा प्रयत्न केला जातो, त्याचा असा कोणताही आवश्यक परिणाम होत नाही.”

10. विशेष किंवा स्थानिक कायद्याने मर्यादा कायद्यातील तरतुदी वगळणे आवश्यक नाही, हे या निर्णयाने मान्य केले आहे. मर्यादेशी संबंधित तरतुदींच्या भाषेचा विचार केल्यास वगळण्याचा हेतू निश्चितच सूचित करता आला तर ते पुरेसे आहे. हुकुमदेव नारायण यादव विरुद्ध ललित नारायण मिश्रा [(1974) 2 एससीसी 133] : (एससीसी पृ. 146, परिच्छेद 17) मध्ये म्हटल्या प्रमाणे.

” संबंधित तरतुदींचा अभ्यास केल्यावर असे स्पष्ट झाले की, मर्यादा कायद्यातील तरतुदी अनिवार्यपणे वगळण्यात आल्या आहेत, तर कायद्यातील तरतुदींना पूरक म्हणून त्यामध्ये देण्यात आलेले लाभ मदत म्हणून बोलावले जाऊ शकत नाहीत.”

11. अशा प्रकारे, जेथे विधिमंडळाने अपीलाच्या हेतूसाठी एक विशेष मर्यादा निर्धारित केली आणि मर्यादा कायद्याच्या कलम 4, 5 आणि 12 ची मदत घेतल्यानंतर 60 दिवसांच्या मर्यादेचा कालावधी मोजला जाणार होता, तेव्हा या कलमांचा विशिष्ट समावेश म्हणजे त्या प्रमाणात केवळ मर्यादा कायद्यातील तरतुदी वाढविल्या गेल्या आणि इतर तरतुदींची अंमलबजावणी झाली, आवश्यक अर्थाने वगळण्यात आले [पटेल नारनभाई मार्गाभाई विरुद्ध धुलाभाई गलबाभाई, (1992) 4 एससीसी 264].

12. 1996 च्या कायद्याच्या कलम 34 च्या भाषेचा विचार केला तर उपकलम (3) च्या तरतुदीत "पण त्यानंतर नाही" हे महत्त्वाचे शब्द वापरले आहेत. आमच्या मते, हे वाक्य मर्यादा कायद्याच्या कलम 29 (2) च्या अर्थातर्गत स्पष्ट बहिष्करण ठरेल आणि म्हणूनच त्या कायद्याच्या कलम 5 च्या अंमलबजावणीस प्रतिबंधी करेल. संसदेला आणखी पुढे जाण्याची आवश्यकता नव्हती. या तरतुदीनुसार वाढीव मुदतीनंतर हा अवार्ड रद्द करण्याच्या अर्जावर न्यायालय सुनावणी करू शकते, असे म्हणणे म्हणजे "पण त्यानंतर नाही" हे वाक्य पूर्णपणे चुकीचे ठरेल. विवेचनाचे कोणतेही तत्त्व अशा निकालाचे समर्थन करणार नाही."

(जोर दिला आहे)

29. माननीय सर्वोच्च न्यायालयाचा दुसरा निर्णय जो छत्तीसगड राज्य वीज मंडळ विरुद्ध केंद्रीय विद्युत नियामक आयोग आणि इतर [(2010) 5 एससीसी 2023] या प्रकरणात आहे आणि आम्ही घेतलेल्या मताचे समर्थन करतो. वरील निर्णयात माननीय सर्वोच्च न्यायालय विद्युत कायदा 2003 च्या कलम 125 मधील तरतुदींचा विचार करित होते. विद्युत अधिनियम, 2003 च्या कलम 125 मध्ये इतर गोष्टींबरोबरच अपिलीय न्यायाधिकरणाच्या कोणत्याही निर्णयामुळे किंवा आदेशामुळे व्यथित झालेली कोणतीही व्यक्ती 1908 च्या सीपीसीच्या कलम 100 मध्ये निर्दिष्ट केलेल्या कोणत्याही एक किंवा अधिक कारणांवरून अपिलीय लवादाचा निर्णय किंवा आदेश कळवल्यापासून साठ दिवसांच्या आत सर्वोच्च न्यायालयात अपील दाखल करू शकते, कलम 125 मधील तरतुदीनुसार सर्वोच्च न्यायालय अपीलकर्त्याला या कालावधीत अपील दाखल करण्यापासून पुरेशा कारणास्तव रोखले गेल्याचे समाधान झाल्यास, पुढील साठ दिवसांच्या कालावधीत ते दाखल करण्यास परवानगी देऊ शकते. वरील तरतुदीचा अर्थ लावताना माननीय सर्वोच्च न्यायालयाने असे मत नोंदवले की, विद्युत कायदा, 2003 च्या कलम 125 मध्ये नमूद केलेल्या एकूण 120 दिवसांच्या कालावधीनंतर अपिलीय न्यायाधिकरणाच्या निर्णयाविरुद्ध किंवा आदेशाविरुद्ध दाखल केलेल्या अपीलावर सुनावणी करण्यासाठी मर्यादा कायदा, 1963 च्या कलम 5 चा वापर करता येणार नाही. कलम 125 चा कोणताही अर्थ जो मर्यादा कायदा, 1963 च्या कलम

5 आणि त्यातील कलम 29 (2) च्या अंमलबजावणीस आकर्षित करेल, कायद्याच्या उद्देशास पराभूत करेल, म्हणजे अपीलीय न्यायाधिकरणाच्या निर्णयाविरुद्ध किंवा आदेशाविरुद्ध अपील दाखल करण्यासाठी विशेष मर्यादा प्रदान करणे आणि कलम 125 मधील तरतुदी अयोग्य ठरेल. या निर्णयाचा संबंधित भाग पुढीलप्रमाणे आहे:

" 25. कलम 125 नुसार लवादाच्या कोणत्याही निर्णयामुळे किंवा आदेशाने व्यथित झालेली कोणतीही व्यक्ती न्यायाधिकरणाचा निर्णय किंवा आदेश कळवल्यापासून 60 दिवसांच्या आत या न्यायालयात अपील दाखल करू शकते. कलम 125 मधील तरतुदीनुसार या न्यायालयाला 60 दिवसांच्या सुरुवातीच्या कालावधीत अपील दाखल न करण्याचे पुरेसे कारण असल्याचे समाधान झाल्यास पुढील 60 दिवसांच्या कालावधीत दाखल केलेल्या अपीलावर सुनावणी घेण्याचा अधिकार आहे. यावरून असे दिसून येते की, कलम 111 (2) व 125 अन्वये अपील दाखल करण्यासाठी विहित मर्यादेचा कालावधी हा खटला दाखल करण्यासाठी मर्यादा कायदांतर्गत विहित कालावधीपेक्षा बराच वेगळा आहे. कलम 125 च्या तरतुदीत '60 दिवसांपेक्षा जास्त कालावधीत' या शब्दाचा वापर केल्यास अपील दाखल करण्याची बाह्य मर्यादा 120 दिवसांची असल्याचे स्पष्ट होते. या कायद्यात अशी कोणतीही तरतूद नाही की ज्याअंतर्गत हे न्यायालय न्यायाधिकरणाच्या निर्णयाविरुद्ध किंवा आदेशाविरुद्ध दाखल

केलेल्या अपीलावर 120 दिवसांपेक्षा जास्त काळानंतर सुनावणी घेऊ शकते.

26. एखाद्या निर्णय अधिकाऱ्याच्या आदेशामुळे किंवा योग्य आयोगाद्वारे व्यथित झालेल्या कोणत्याही व्यक्तीच्या तक्रारीचा निपटारा करण्यासाठी विशेष न्यायमंच अर्थात न्यायाधिकरणाची स्थापना करण्यामागचा उद्देश या न्यायालयात पुढील अपील करण्याची तरतूद आणि कलम 111 आणि 125 अन्वये अपील दाखल करण्यासाठी विशेष मर्यादेची तरतूद करणे हा आहे या कायद्याचा निर्णय तज्ज्ञ संस्थेद्वारे त्वरीत घेतला जातो आणि हे न्यायालय वगळता कोणतेही न्यायालय न्यायाधिकरणाच्या निर्णयाला किंवा आदेशाला आव्हान देऊ शकत नाही. दिवाणी न्यायालयांचे अधिकारक्षेत्र वगळणे (कलम 145) आणि निर्णय अधिकाऱ्याने दिलेला आदेश हेही त्या दिशेने संकेत आहेत.

27. अशा प्रकारे हे स्पष्ट आहे की वीज कायदा हा मर्यादा कायद्याच्या कलम 29 (2) च्या अर्थातर्गत एक विशेष कायदा आहे, ज्यात असे नमूद केले आहे की कोणत्याही विशेष किंवा स्थानिक कायद्याने कोणत्याही खटल्यासाठी, अपीलासाठी किंवा अर्जासाठी अनुसूचीने विहित केलेल्या मर्यादेपेक्षा भिन्न कालावधीची तरतूद केली असेल, तर कलम 3 च्या तरतुदी अशा प्रकारे लागू होतील जणू तो कालावधी अनुसूची आणि

कलमांमधील तरतुदींनी विहित केलेला कालावधी आहे 4 ते 24 (सर्वसमावेशक) कोणत्याही खटला, अपील किंवा अर्जासाठी विहित मर्यादेचा कालावधी निश्चित करण्याच्या हेतूने लागू होईल जोपर्यंत ते विशेष किंवा स्थानिक कायद्याने स्पष्टपणे वगळले जात नाहीत.

28. हुकुमदेव नारायण यादव विरुद्ध ललित नारायण मिश्रा [(1974) 2 एससीसी 133] या खटल्यात या न्यायालयाने लोकप्रतिनिधी कायदा, 1951 अंतर्गत कार्यवाहीला त्या कायद्यातील तरतुदी लागू होत नाहीत, या याचिकेच्या पार्श्वभूमीवर मर्यादा कायद्याच्या कलम 29 (2) चा अर्थ लावला. कलम 29 (2) मध्ये दिसणाऱ्या "स्पष्टपणे वगळलेल्या" शब्दांचा अर्थ असा आहे की विशेष किंवा स्थानिक कायद्यात मर्यादा कायद्याच्या विशिष्ट तरतुदींचा स्पष्ट संदर्भ असणे आवश्यक आहे ज्यातून ऑपरेशन वगळले जाईल. हा युक्तिवाद फेटाळून लावताना तीन न्यायाधीशांच्या खंडपीठाने म्हटले: (एससीसी पृ. 146, परिच्छेद 17)

“17. ... विशेष कायद्याची योजना, म्हणजे या प्रकरणात कायदा आणि त्यात देण्यात आलेल्या उपाययोजनांचे स्वरूप असे आहे की कायदेमंडळाला ती स्वतः एक संपूर्ण संहिता असावी असे वाटत होते की ज्याने प्रदान केलेल्या अनेक बाबींचे नियंत्रण एकट्यानेच केले पाहिजे, हे

पाहावे लागेल. संबंधित तरतुदींचा अभ्यास केल्यावर असे स्पष्ट झाले की, मर्यादा कायद्यातील तरतुदी आवश्यकपणे वगळण्यात आल्या आहेत, तर कायद्यातील तरतुदींना पूरक म्हणून त्यामध्ये देण्यात आलेले लाभ मदत म्हणून म्हणता येणार नाहीत. आमच्या मते, ज्या प्रकरणात विशेष कायदा मर्यादा कायद्याच्या कलम 4 ते 24 मधील तरतुदी स्पष्ट संदर्भाने वगळत नाही, अशा परिस्थितीतही त्या तरतुदींचे स्वरूप किंवा विशेष कायद्याच्या विषय-वस्तु आणि योजनेचे स्वरूप त्यांच्या कार्याला वगळते की नाही हे तपासून पाहणे न्यायालयाला खुले असेल.“

(जोर दिला आहे)

30. सिंग एंटरप्रायजेस विरुद्ध सीसीई [(2008) 3 एससीसी 70] प्रकरणात न्यायालयाने केंद्रीय उत्पादन शुल्क कायदा, 1944 च्या कलम 35 चा अर्थ लावला जो विद्युत कायद्याच्या कलम 125 शी संबंधित आहे आणि असे निरीक्षण नोंदवले: (एससीसी पृष्ठ 72, परिच्छेद 8)

“ 8. केंद्रीय उत्पादन शुल्क आयुक्त (अपील) तसेच न्यायाधिकरण हे कायद्याचे घटक असल्याने कायद्याने दिलेल्या अनुज्ञेय कालावधीपेक्षा अधिक विलंब माफ करण्याचा अधिकार त्यांना नाही. विलंबमाफीची प्रार्थना कोणत्या कालावधीपर्यंत स्वीकारली जाऊ शकते, याची कायदेशीर तरतूद करण्यात आली आहे. विलंबाच्या भरपाईसाठी मर्यादा कायदा, 1963 च्या कलम 5 (थोडक्यात

‘लिमिटेशन अक्ट’) च्या तर्काचा उपयोग करता येईल, असा युक्तिवाद करण्यात आला. कलम 35 मधील पहिल्या तरतुदीनुसार निर्णय किंवा आदेशाची माहिती दिल्यापासून तीन महिन्यांच्या आत अपीलाला प्राधान्य द्यावे लागेल, अशी भूमिका स्पष्ट करण्यात आली आहे. तथापि, वरील 60 दिवसांच्या कालावधीत अपीलकर्त्याला अपील सादर करण्यापासून पुरेशा कारणास्तव रोखले गेल्याचे आयुक्तांचे समाधान झाल्यास ते पुढील 30 दिवसांच्या कालावधीत ते सादर करण्यास परवानगी देऊ शकतात. दुस-या शब्दांत, हे स्पष्टपणे दर्शविते की अपील 60 दिवसांच्या आत दाखल करणे आवश्यक आहे, परंतु तरतुदीनुसार अपील प्राधिकरणतर्फे अपीलावर सुनावणी करण्यासाठी आणखी 30 दिवसांची मुदत दिली जाऊ शकते. कलम 35 च्या उपकलम (1) मधील तरतुदीनुसार 30 दिवसांच्या कालावधीनंतर अपील सादर करण्याची परवानगी देण्याचा अपिलीय प्राधिकरणाला अधिकार नाही, अशी भूमिका स्पष्ट करण्यात आली आहे. वापरलेल्या भाषेवरून ही भूमिका स्पष्ट होते की, 60 दिवसांची मुदत संपल्यानंतर केवळ 30 दिवसांपर्यंतच विलंब माफीकरून अपील प्राधिकरणाला अपील ग्राह्य धरण्याचा, विधिमंडळाचा हेतू होता. त्यामुळे मर्यादा कायद्यातील कलम 5 पूर्णपणे वगळण्यात आले आहे. त्यामुळे 30 दिवसांची मुदत संपल्यानंतर विलंब माफ

करण्याचा अधिकार नाही, असे आयुक्त आणि उच्च न्यायालयाने योग्य म्हटले होते.”

(जोर दिला आहे)

याच मताचा पुनरुच्चार सीसीई आणि कस्टम्स विरुद्ध पंजाब फायबर्स लिमिटेड

मध्ये करण्यात आला [(2008) 3 एससीसी 73]

31. सीसीई आणि सीमाशुल्क विरुद्ध होंगो इंडिया (पी) लिमिटेड [(2009) 5 एससीसी 791] या खटल्यात तीन न्यायाधीशांच्या खंडपीठाने केंद्रीय उत्पादन शुल्क कायदा, 1944 च्या योजनेचा विचार केला आणि असे म्हटले की, उच्च न्यायालयाला कलम 35-एच मध्ये निर्दिष्ट कालावधीपेक्षा जास्त विलंब माफ करण्याचा अधिकार नाही. विलंबाच्या भरपाईसाठी मर्यादा कायद्याच्या कलम 5 चा वापर केला जाऊ शकतो, हा युक्तिवाद न्यायालयाने फेटाळून लावला आणि म्हटले: (एससीसी पृष्ठ 801-02, परिच्छेद 30, 32 आणि 35)

“ 30. आमच्या आदेशाच्या आधीच्या भागात, आम्ही कायद्याच्या अध्याय VI-ए ची पाहणी केली आहे ज्यात विविध प्राधिकरणांकडे अपील आणि सुधारणा करण्याची तरतूद आहे. आयुक्तांनी अपील केल्यास संसदेने 30 दिवसांचा अतिरिक्त कालावधी दिला असला तरी, अपीलीय न्यायाधिकरणाकडे अपील केल्यास पुरेसे कारण असल्यास किती दिवसांची मुदत आहे, याबाबत मौन बाळगले आहे. तसेच केंद्र सरकारने फेरविचार याचिका केल्यास 90

दिवसांचा अतिरिक्त कालावधी देण्यात आला आहे. मात्र, कलम 35-जी अन्वये उच्च न्यायालयात अपील आणि कलम 35-एच अन्वये उच्च न्यायालयात संदर्भ अर्जाच्या बाबतीत संसदेने केवळ 180 दिवसांची तरतूद केली असून अपील दाखल करण्यासाठी आणि उच्च न्यायालयाकडे संदर्भ देण्यासाठी यापुढे कोणताही कालावधी कायद्यात नमूद केलेला नाही.

32. आधी सांगितल्याप्रमाणे कलम 35, 35-ब, 35-ईई, 35-जी आणि 35-एच मध्ये वापरण्यात आलेल्या भाषेत निर्णय किंवा आदेश कळल्याच्या तारखेपासून 180 दिवसांच्या आताच उच्च न्यायालयात अपील आणि संदर्भ देण्यात यावा, अशी भूमिका स्पष्ट करण्यात आली आहे. दुस-या शब्दांत, इतर तरतुदींमध्ये वापरल्या गेलेल्या भाषेवरून ही भूमिका स्पष्ट होते की अपील प्राधिकरणाला अपील करण्यास अभिप्रेत आहे आणि 60 दिवस संपल्यानंतर केवळ 30 दिवसांपर्यंतच विलंब माफ करून अपील ग्राह्य धरण्याचा हेतू आहे. विहित कालावधीनंतर पुरेसे कारण दाखवून विलंबास माफ करणारे कोणतेही कलम नसल्यास, मर्यादा कायद्याचे कलम 5 पूर्णपणे वगळण्यात आले आहे. त्यामुळे 180 दिवसांची मुदत संपल्यानंतर विलंब माफ करण्याचा अधिकार नाही, असा निर्वाळा उच्च न्यायालयाने बरोबर दिला आहे. ***

35. 'स्पष्टपणे वगळलेले' या शब्दांचा अर्थ असा आहे की विशेष किंवा स्थानिक कायद्यात मर्यादा कायद्याच्या विशिष्ट तरतुदींचा स्पष्ट संदर्भ असणे आवश्यक आहे ज्यातून ते लागू असणे वगळले जाईल. या संदर्भात आपल्याला विशेष कायद्याची योजना पहावी लागेल जी या प्रकरणात केंद्रीय उत्पादन शुल्क कायदा आहे. त्यात दिलेल्या उपाययोजनांचे स्वरूप असे आहे की, विधिमंडळाला ती स्वतःच एक संपूर्ण संहिता असावी असे वाटत होते, ज्याने पुरविलेल्या अनेक बाबींचे नियंत्रण केवळ केले पाहिजे. संबंधित तरतुदींचा अभ्यास केल्यावर असे स्पष्ट झाले की, मर्यादा कायद्यातील तरतुदी आवश्यकपणे वगळण्यात आल्या आहेत, तर कायद्यातील तरतुदींना पूरक म्हणून त्यामध्ये देण्यात आलेले लाभ मदत आहे असे समजता येणार नाहीत. आमच्या मते, ज्या प्रकरणात विशेष कायदा मर्यादा कायद्याच्या कलम 4 ते 24 मधील तरतुदी स्पष्ट संदर्भाने वगळत नाही, अशा परिस्थितीतही त्या तरतुदींचे स्वरूप किंवा विशेष कायद्याच्या बाबीच्या-विषयाचे व योजनेचे स्वरूप त्यांच्या कार्याला वगळते की नाही हे तपासून पाहणे न्यायालयाला खुले असेल. दुस-या शब्दांत सांगायचे तर, मर्यादा कायद्यातील तरतुदींची अंमलबजावणी मर्यादा कायद्याच्या अटींवरून नव्हे तर उच्च न्यायालयात संदर्भ अर्ज दाखल करण्यासंदर्भातील केंद्रीय उत्पादन शुल्क कायद्यातील तरतुदींवरून ठरवावी लागेल.”

(जोर दिला आहे)

32. वरील चर्चा लक्षात घेता, आम्ही असे मानतो की वीज कायद्याच्या कलम 125 मध्ये निर्दिष्ट केलेल्या 120 दिवसांच्या कालावधीनंतर लवादाच्या निर्णयाविरुद्ध किंवा आदेशाविरुद्ध दाखल केलेल्या अपीलावर सुनावणी करण्यासाठी मर्यादा कायद्याच्या कलम 5 चा वापर या न्यायालयाला करता येणार नाही. वीज कायद्याच्या कलम 125 चा कोणताही अर्थ, ज्यामुळे मर्यादा कायद्याच्या कलम 5 आणि त्यातील कलम 29 (2) लागू होऊ शकते, यामुळे कायद्याचा हेतू नष्ट होईल, म्हणजे लवादाच्या निर्णयाविरुद्ध किंवा आदेशाविरुद्ध अपील दाखल करण्यासाठी विशेष मर्यादा प्रदान करणे आणि कलम 125 मधील तरतुदी अयोग्य ठरतील.

(जोर दिला आहे)

30. ऑइल अँड नॅचरल गॅस कॉर्पोरेशन लिमिटेड विरुद्ध गुजरात एनर्जी ट्रान्समिशन कॉर्पोरेशन लिमिटेड आणि इतर [(2017) 5 एससीसी 42] या खटल्यात माननीय सर्वोच्च न्यायालयाच्या तीन न्यायाधीशांच्या खंडपीठाने हा निर्णय घेतला. खरे तर या प्रकरणात 7 फेब्रुवारी 2008 रोजी माननीय सर्वोच्च न्यायालयात अपील सादर करण्यात आले होते आणि कार्यालयीन नोटमध्ये अपील 71 दिवसांना प्रतिबंधित करण्यात आल्याची नोंद होती. हे अपील 29 जानेवारी 2010 रोजी खंडपीठापुढे सूचीबद्ध करण्यात आले होते, कोणत्या तारखेला सर्वोच्च न्यायालयाने विलंब माफ केला आणि अपील स्वीकारले. या प्रकरणाची सुनावणी झाली तेव्हा वीज कायदा 2003 च्या कलम

125 ची भाषा लक्षात घेता सर्वोच्च न्यायालय 71 दिवसांचा विलंब माफ करू शकत नाही आणि विलंबाची माफि पहिल्या उत्तरदात्याला नोटीस न देता करण्यात आली आहे आणि ती वापस घेण्यास पात्र आहे, असा आक्षेप प्रथम उत्तरदात्याने घेतला होता. त्यामुळे गुणवत्तेच्या आधारे त्यातील बाबी न तपासता अपील फेटाळण्यात यावे, असा युक्तिवाद करण्यात आला. या वस्तुस्थितीतच सर्वोच्च न्यायालयाने वीज कायदा, 2003 च्या कलम 125 मधील तरतुदींचा अभ्यास केला आणि पहिल्या उत्तरदात्याने उपस्थित केलेल्या प्राथमिक आक्षेपात प्रचंड बळ आढळले, ते मान्य केले आणि अपील फेटाळून लावले. हा निर्णय **छत्तीसगड राज्य विद्युत मंडळाच्या (सुप्रा)** बाबतीत माननीय सर्वोच्च न्यायालयाच्या निर्णयावर शिक्कामोर्तब करित असल्याने आम्ही संबंधित परिच्छेदांचे पुनरुत्पादन करून या निर्णयावर बोजा टाकत नाही. **छत्तीसगड राज्य विद्युत मंडळाच्या (सुप्रा)** च्या बाबतीत माननीय सर्वोच्च न्यायालयाने दिलेल्या निर्णयावर तेल व नैसर्गिक वायू महामंडळ लिमिटेड (सुप्रा) च्या बाबतीत माननीय सर्वोच्च न्यायालयाच्या तीन न्यायाधीशांच्या खंडपीठाने शिक्कामोर्तब केले आहे.

31. आम्ही घेतलेल्या मताचे समर्थन करणारा तिसरा निर्णय **बंगाल केमिस्ट अँड ड्रगिस्ट असोसिएशन विरुद्ध कल्याण चौधरी [(2018) 3 एससीसी 41]** प्रकरणात आहे. या निर्णयात माननीय सर्वोच्च न्यायालय, कंपनी कायदा, 2013 च्या कलम 421 (3) मधील तरतुदींचा विचार करित होते ज्यात न्यायाधिकारणाच्या आदेशातून अपील

करण्याची तरतूद होती आणि कलम 421 च्या उपकलम (1) अंतर्गत प्रत्येक अपील पीडित व्यक्तीला न्यायाधिकरणाच्या आदेशाची प्रत उपलब्ध झाल्यापासून 45 दिवसांच्या कालावधीत दाखल केले पाहिजे, अशी अट घातली होती. या तरतुदीत असे नमूद करण्यात आले आहे की, अपिलीय न्यायाधिकरण उपरोक्त तारखेपासून 45 दिवसांचा कालावधी संपल्यानंतर अपील न्यायाधिकरण अपीलावर विचार करू शकेल, परंतु पुढील कालावधी 45 दिवसांपेक्षा जास्त कालावधी नसावा, जर अपीलकर्त्याला या पुढील कालावधीत अपील दाखल करण्यापासून पुरेशा कारणास्तव रोखले गेले आहे असे अपिलीय न्यायाधिकरणाचे समाधान असेल. वरील तरतुदीचा अर्थ लावताना माननीय सर्वोच्च न्यायालयाने असे म्हटले आहे की, तरतुदीच्या भाषेच्या आधारे अपिलीय न्यायाधिकरणाला कलम 421 (3) च्या तरतुदीत विहित कालावधीपेक्षा अधिक विलंब माफ करण्याचा अधिकार नाही. या निर्णयाचा संबंधित भाग पुढीलप्रमाणे आहे:

" 3. या न्यायालयाच्या निर्णयापर्यंत येण्यापूर्वी प्रथम कायद्याचे कलम 421 (3) आणि कलम 433 निश्चित करणे आवश्यक आहे. या तरतुदी पुढीलप्रमाणे आहेत.

"421. न्यायाधिकरणाच्या आदेशावरून अपील.—(1)-(2) *

* * (3) उपकलम (1) अन्वये प्रत्येक अपील लवादाच्या आदेशाची प्रत पीडित व्यक्तीला उपलब्ध झाल्याच्या तारखेपासून पंचेचाळीस दिवसांच्या कालावधीत दाखल केले

जाईल आणि अशा स्वरूपात असेल आणि विहित केल्याप्रमाणे अशा शुल्कासह असेल:

परंतु वरील तारखेपासून पंचेचाळीस दिवसांची मुदत संपल्यानंतर अपीलीय न्यायाधिकरण अपीलावर विचार करू शकेल, परंतु पुढील पंचेचाळीस दिवसांपेक्षा जास्त कालावधीत अपीलकर्त्याला त्या कालावधीत अपील दाखल करण्यापासून पुरेशा कारणास्तव रोखले गेल्याचे समाधान झाल्यास....

433. मर्यादा.—मर्यादा कायदा, 1963 (1963 चा 36) मधील तरतुदी, शक्य तितक्या न्यायाधिकरण किंवा अपीलीय न्यायाधिकाऱ्यासमोरील कार्यवाही किंवा अपीलांना लागू होतील.”

4. कलम 421 (3) चे सरसरी वाचन केल्यास हे स्पष्ट होते की या तरतुदीमध्ये मर्यादा कायद्यातील तरतुदींपेक्षा वेगळ्या मर्यादेचा कालावधी प्रदान करण्यात आला आहे आणि अपीलकर्त्याला त्या कालावधीत अपील दाखल करण्यापासून पुरेशा कारणास्तव रोखले गेले आहे हे समाधान झाले तरच 45 दिवसांपेक्षा जास्त नसलेल्या कालावधीची तरतूद केली आहे. कलम 433 अर्थातच अपीलकर्त्याच्या

मदतीला येऊ शकत नाही कारण मर्यादा कायद्यातील तरतुदी केवळ "शक्य तितक्या" लागू होतात. सद्यःस्थितीसारख्या प्रकरणात, जेथे कलम 421 (3) तरतुदीमध्ये विशेष तरतूद आहे, तेथे मर्यादा कायद्याचे कलम 5 साहजिकच लागू होऊ शकत नाही.

5. खटल्याचा आणखी एक महत्त्वाचा पैलू म्हणजे 45 दिवस हा मर्यादेचा कालावधी आहे आणि वाढीव कालावधीत अपील दाखल करण्यासाठी पुरेसे कारण दिले तरच 45 दिवसांपेक्षा जास्त कालावधी दिला जातो. आमच्या मते, ही एक विदारक तरतूद आहे, जी अन्यथा अपीलकर्त्याच्या विद्वान वकिलाचा युक्तिवाद मान्य केल्यास पूर्णपणे कुचकामी ठरेल. जर आपण असा युक्तिवाद मान्य केला तर याचा अर्थ असा होईल की आणखी 45 दिवसांचा कालावधी संपला असला तरी, अपिलीय न्यायाधिकरण जर वस्तुस्थिती प्रमाणे गरज असेल तर विलंब माफ करू शकेल. हे म्हणजे 45 दिवसांची दुसरी कालमर्यादा सादर करणे, जे आपण वर नमूद केल्याप्रमाणे विकृत स्वरूपाचे आहे.

6. छत्तीसगड एसईबी विरुद्ध सीईआरसी [छत्तीसगड एसईबी विरुद्ध सीईआरसी, (2010) 5 एससीसी 23] या खटल्यातील या न्यायालयाच्या निकालाने आम्हाला या निष्कर्षात पुष्टी मिळाली आहे. वीज कायदा, 2003 च्या कलम 125 ची भाषा, जी कंपनी कायदा, 2013 च्या कलम 421 (3) मधील भाषेशी मिळतेजुळती आहे, ती

वरील निर्णयात विचारात घेण्यात आली. पीडित व्यक्तीला 60 दिवसांच्या पुढे अपील दाखल करण्याची मुभा देण्यासाठी मर्यादा कायद्याच्या कलम 5 चा वापर करता येईल का, असा प्रश्न या न्यायालयासमोर उभा राहिला. या न्यायालयाने असे म्हटले आहे की कलम 5 विद्युत कायद्याच्या कलम 125 ला खालील अटींमध्ये लागू होऊ शकत नाही: (एससीसी पृष्ठ 32, पैरा 25)

" 25. कलम 125 नुसार लवादाच्या कोणत्याही निर्णयामुळे किंवा आदेशाने व्यथित झालेली कोणतीही व्यक्ती न्यायाधिकरणाचा निर्णय किंवा आदेश कळवल्यापासून 60 दिवसांच्या आत या न्यायालयात अपील दाखल करू शकते. कलम 125 मधील तरतुदीनुसार या न्यायालयाला 60 दिवसांच्या सुरुवातीच्या कालावधीत अपील दाखल न करण्याचे पुरेसे कारण असल्याचे समाधान झाल्यास पुढील 60 दिवसांच्या कालावधीत दाखल केलेल्या अपीलावर सुनावणी घेण्याचा अधिकार आहे. यावरून असे दिसून येते की, कलम 111 (2) व 125 अन्वये अपील दाखल करण्यासाठी विहित मर्यादेचा कालावधी हा खटला दाखल करण्यासाठी मर्यादा कायद्यांतर्गत विहित कालावधीपेक्षा बराच वेगळा आहे. कलम 125 च्या तरतुदीत '60 दिवसांपेक्षा जास्त कालावधीत' या शब्दाचा वापर केल्यास अपील दाखल करण्याची बाह्य मर्यादा 120 दिवसांची असल्याचे स्पष्ट होते.

या कायद्यात अशी कोणतीही तरतूद नाही की, लवादाच्या निर्णयाविरुद्ध किंवा आदेशाविरोधात दाखल केलेल्या अपिलावर 120 दिवसांपेक्षा अधिक काळानंतर सुनावणी करता येईल.”

ओएनजीसी लिमिटेड विरुद्ध गुजरात एनर्जी ट्रान्समिशन कॉर्पोरेशन लिमिटेड [ओएनजीसी लिमिटेड विरुद्ध गुजरात एनर्जी ट्रान्समिशन कॉर्पोरेशन लिमिटेड, (2017) 5 एससीसी 42 : (2017) 3 एससीसी (सीआयव्ही) 47] , एससीसी पैरा 5 वर. मध्ये वरील निर्णयाचा पुनरुच्चार आणि अनुसरण करण्यात आले.

10. तिसरा निकाल म्हणजे मंगू राम विरुद्ध एमसीडी [मंगू राम विरुद्ध एमसीडी, (1976) 1 एससीसी 392 : 1976 एससीसी (सीआरआय) 10]. या निकालात फौजदारी प्रक्रिया संहिता 1898 च्या कलम 417 मध्ये निर्दोष मुक्ततेच्या आदेशातून अपील करण्याची विशेष परवानगी देण्याची तरतूद करण्यात आली होती. कलम 417 (4) नुसार विशेष रजेसाठी अर्ज दोषमुक्तीच्या आदेशाच्या तारखेपासून 60 दिवसांच्या मुदतीपूर्वी करणे आवश्यक होते. मर्यादा कायद्याच्या कलम 29 (2) चा वापर करून या न्यायालयाने असे म्हटले आहे की, कलम 417 (4) सीआरपीसीमध्ये अनिवार्य आणि अस्पष्ट भाषा असूनही अशा प्रकरणात मर्यादेचे कलम 5 स्पष्टपणे वगळले जाणार नाही. या

न्यायालयाने असे म्हटले आहे की मर्यादेचे सर्व कालखंड अशा अनिवार्य आणि विकृत भाषेत टाकले जातात आणि म्हणूनच कलम 5 ला स्पष्टपणे वगळले जाऊ शकत नाही.

11. हे प्रकरण पुन्हा पूर्णपणे वेगळे आहे. हे केवळ मर्यादेच्या कालावधीस लागू होते ज्यापलीकडे अशा कालावधीपलीकडे विलंब माफ केला जाऊ शकतो की नाही याबद्दल पुढे काहीही सांगितले जात नाही. सध्याच्या प्रकरणात, कलम 421 (3) मध्ये केवळ 45 दिवसांचा प्रारंभिक कालावधीच नाही, तर अशा परिस्थितीत वरील निकाल लागू झाला असता. कलम 421 (3) मध्ये असे म्हटले आहे की, आणखी 45 दिवसांचा कालावधी, विधिमंडळाने दिलेला सवलतीचा कालावधी असल्याने जो ओलांडता येणार नाही, केवळ लागू होईल, जर वरील अनुग्रह कालावधीत पुरेसे कारण दिले गेले तर. आपण वर म्हटल्याप्रमाणे हा दुसरा कालखंड आहे, जो विशेष कायद्यातील मर्यादा कायद्याच्या कलम 5 चा एक विशेष अंतर्निहित प्रकार आहे, ज्यात असे नमूद केले आहे की 45 दिवसांच्या दुसऱ्या कालावधीनंतर, विलंबाची आणखी भरपाई होऊ शकत नाही. त्यामुळे या आधारावर वरील निकालही वेगळा ठरतो.

12. अजून एक गोष्ट शिल्लक आहे - आणि ती म्हणजे अपीलकर्त्याच्या अभ्यासू वकिलाने पॉप्युलर कन्स्ट्रक्शन [युनियन

ऑफ इंडिया विरुद्ध पॉप्युलर कन्स्ट्रक्शन कंपनी, (2001) 8 एससीसी 470] सांगितल्याप्रमाणे लवाद कायद्यात वापरल्या गेलेल्या अभिव्यक्तीमधील फरक निदर्शनास आणून दिला. आणि कलम 421 (3) मधील तरतुदीत त्याची अनुपस्थिती. वर दिलेल्या कारणांमुळे, आमचे असे मत आहे की कलम 421 (3) मधील तरतुदीच्या भाषेमध्ये देखील फरक पडणार नाही ज्यात अनिवार्य किंवा नकारात्मक भाषा आहे आणि दुसऱ्या कालावधीबद्दल 45 दिवसांपेक्षा जास्त नाही, ज्याचा लवाद कायद्या 1996 च्या कलम 34 (3) तरतुदीमध्ये वापरल्या गेलेल्या "परंतु त्यानंतर नाही" या अभिव्यक्तीसारखाच परिणाम होईल,"

(जोर दिला आहे)

32. या सर्व निर्णयांचा आढावा घेतला असता 2013 च्या कायद्याच्या कलम 74 (1) मधील तरतुदी वाचल्यावर आणि वीज कायदा, 2003 च्या 125 मधील तरतुदींसारखेच नव्हे, तर कंपनी कायद्या 2013,च्या कलम 421 (3) मधील तरतुदींसारखेच आहे, असे आपले स्पष्ट मत आहे. अपरिहार्य निष्कर्ष असा आहे की

कलम 74 (1) मधील तरतुदीमध्ये मर्यादा अधिनियम, 1963 च्या कलम 5 ची अंमलबजावणी स्पष्टपणे वगळण्यात आली आहे. एकदा असे झाले की, मर्यादा कायदा, 1963 च्या कलम 5 मधील तरतुदींचा आधार घेऊन कलम 74 (1) आणि त्यातील तरतुदीनुसार जास्तीत जास्त 120 दिवसांच्या कालावधीपेक्षा जास्त विलंब माफ करण्याचा आम्हाला अधिकार नाही, असे म्हणावे लागेल.

33. समारोप करण्यापूर्वी, श्री. गोडबोले यांनी दिलेल्या निकालांचा संदर्भ घेऊन त्यात नमूद केलेले गुणोत्तर सध्याच्या खटल्यातील वस्तुस्थितीला लागू पडते का, हे पाहणे योग्य ठरेल. श्री. गोडबोले यांनी दिलेला पहिला निर्णय म्हणजे **सरदार सरोवर प्रकल्प आणि इतर विरुद्ध पुरुषोत्तम 2021 चे पाहिले अपील क्रमांक 225, 29 मे 2024 रोजी निर्णय]** या खटल्यात इंदूर येथील मध्य प्रदेश उच्च न्यायालयाच्या एकल न्यायाधीशाने दिलेला निर्णय. हे खरे आहे की या निकालात मध्य प्रदेश उच्च न्यायालय 2013 च्या कायद्याच्या कलम 74 मधील तरतुदींचा विचार करत होते. मध्य प्रदेश उच्च न्यायालयाच्या म्हणण्यानुसार, त्या खटल्याच्या वस्तुस्थितीत 28 दिवसांचा विलंब झाला होता, जो न्यायालयाने माफ केला. या निर्णयाच्या परिच्छेद 17 मध्ये विलंबाचे कारण सापडते ज्यात म्हटले आहे की आदेशाच्या प्रमाणित प्रती मिळविण्यासाठी आणि कोरोना महामारीशिथिल करण्यासाठी दिलेली कारणे, खरी वाटली आणि म्हणूनच विलंब माफ केला. हा निकाल सध्याच्या खटल्यातील अपीलकर्त्यांना कसा उपयोगी पडू शकतो हे

पाहण्यास आम्ही असमर्थ आहोत. मध्य प्रदेश उच्च न्यायालयासमोरील वस्तुस्थितीच्या आधारे हा विलंब माफ करण्यात आला. कलम 74(1) मध्ये नमूद केलेल्या कमाल 120 दिवसांच्या कालावधीनंतरही मर्यादा कायदा, 1963 च्या कलम 5 मधील तरतुदींचा वापर करून विलंब माफ करण्याचा अधिकार न्यायालयाला आहे, असा कोणताही प्रस्ताव या निकालात मांडलेला नाही. किंबहुना कोरोना महामारीमुळे मर्यादेच्या मुद्द्यावर माननीय सर्वोच्च न्यायालयाने दिलेली सूट लक्षात घेता वस्तुस्थिती तशी नसल्यामुळे वरील निर्णयात मर्यादा कायदा 1963 च्या कलम 29 (2) चा उल्लेखही करण्यात आलेला नाही.

34. श्री. गोडबोले यांनी दिलेला पुढचा निर्णय म्हणजे **शिखा राणी दास सरकार विरुद्ध त्रिपुरा राज्य आणि इतर [15 जुलै 2024 रोजी निर्णय]** या खटल्यात आगरतळा येथील त्रिपुरा उच्च न्यायालयाचा निर्णय. हा निर्णय खरोखरच कोणतेही गुणोत्तर ठरवणारा निर्णय नाही. हा एक पानांचा आदेश असून त्यात केवळ अपीलाला प्राधान्य देण्यास 310 दिवसांचा विलंब झाल्याचे नमूद करण्यात आले असून विलंबाच्या भरपाईसाठी अर्ज पाहिल्यावर विलंबाचे स्पष्टीकरण समाधानकारक व खात्रीशीर असल्याचे दिसून येते. त्यामुळे अपील दाखल करण्यास होणारा विलंब माफ करण्यात आला. हा आदेश 2013 च्या कायद्यातील कलम 74 किंवा मर्यादा कायदा, 1963 मधील तरतुदींचा संदर्भ देत नाही. किंबहुना या आदेशावरून हे प्रकरण 1894 च्या कायद्यांतर्गत

आहे की 2013 च्या कायद्याखाली आहे, हेही लक्षात येत नाही. त्यामुळे या निर्णयाचाही श्री गोडबोले यांना काहीच उपयोग होत नाही.

35. श्री गोडबोले यांनी दिलेला पुढचा निर्णय म्हणजे **कपिल विरुद्ध भारत सरकार (सुप्रा)** प्रकरणात मध्य प्रदेश उच्च न्यायालयाने दिलेला निर्णय. मध्य प्रदेश उच्च न्यायालयाने हा निर्णय रेल्वे दावा न्यायाधिकरण कायदा 1987 च्या कलम 23 मधील तरतुदींचा विचार करून दिला आहे. विशेष म्हणजे रेल्वे कायदा 1987 च्या कलम 23 (3) ची भाषा 2013 च्या कायद्यातील कलम 74 (1) मधील तरतुदींपेक्षा भौतिकदृष्ट्या वेगळी आहे . रेल्वे क्लेम ट्रिब्युनल अक्ट, 1987 च्या कलम 23 मध्ये प्रत्येक आदेशातून (रेल्वे क्लेम ट्रिब्युनलचा मध्यस्थी आदेश नसताना) उच्च न्यायालयात दाखल करावयाच्या अपिलाचा उल्लेख आहे. कलम 23 च्या उपकलम (3) नुसार कलम 23 अन्वये प्रत्येक अपिलाला आदेशाच्या तारखेपासून 90 दिवसांच्या आत प्राधान्य दिले जाईल. विशेष म्हणजे कलम 74(1) च्या तरतुदीत जी तरतूद आढळते तशी कलम 23 (3) मध्ये नाही. कलम 74 (1) मधील तरतुदी कायद्याच्या पुस्तकात नसत्या तर **कपिल विरुद्ध भारत सरकार (सुप्रा)** प्रकरणात मध्य प्रदेश उच्च न्यायालयाचे गुणोत्तर सध्याच्या खटल्यात नक्कीच लागू झाले असते, हे श्री. गोडबोले यांच्याशी आम्ही सहमत आहोत. तथापि, कलम 74 (1) मधील तरतुदी आणि रेल्वे दावा न्यायाधिकरण अधिनियम 1987 च्या कलम 23 मध्ये कोणती तरतूद स्पष्टपणे अनुपस्थित आहे, हे लक्षात घेता, आम्हाला

भीती वाटते की या निकालात नमूद केलेले गुणोत्तर श्री. गोडबोले यांना काहीही उपयोगी पडणार नाही.

36. श्री. गोडबोले यांनी विश्वास ठेवलेला पुढचा निर्णय म्हणजे अधीक्षक अभियंता/देहरा पॉवर हाऊस सर्कल उत्पादन शुल्क व कर आकारणी अधिकारी, सुंदर नगर/कर निर्धारण प्राधिकरण (सुप्रा) च्या बाबतीत माननीय सर्वोच्च न्यायालयाचा आहे. बनाम .हिमाचल प्रदेश मूल्यवर्धित कर कायदा, 2005 ("व्हॅट कायदा) च्या कलम 64 (5) सह कलम 48 आणि कलम 48 अन्वये दाखल करण्यात आलेल्या पुनरावलोकनास झालेल्या उशीर माफ करण्यास नकार देणाऱ्या हिमाचल प्रदेश उच्च न्यायालयाने 19 नोव्हेंबर 2018 रोजी दिलेल्या वादग्रस्त निर्णयाला आणि आदेशाला आव्हान देण्यावर सर्वोच्च न्यायालय विचार करीत होते. हिमाचल प्रदेश उच्च न्यायालयाने कलम 48 मधील तरतुदींचा अर्थ लावताना असा निष्कर्ष काढला की, या तरतुदीनुसार 90 दिवसांच्या आत उच्च न्यायालयात पुनरीक्षण दाखल करणे आवश्यक आहे आणि या मुदतीनंतर उच्च न्यायालयाला विलंब माफ करण्याचा अधिकार नाही. व्हॅट कायदा, 2005 च्या कलम 48 मधील तरतुदींचा अर्थ लावताना माननीय सर्वोच्च न्यायालयाने हिमाचल प्रदेश उच्च न्यायालयाचा निर्णय रद्द बातल ठरवत कलम 48 च्या भाषेत मर्यादा कायदा, 1963 च्या कलम 5 चा वापर कोणत्याही प्रकारे वगळला नाही, असे नमूद केले. कलम 48 मधील तरतुदी वाचल्या तर हे स्पष्ट होते की, पुढे काहीही न

सांगता, सुधारित करण्याचा प्रयत्न केलेल्या आदेशाच्या संप्रेषणानंतर 90 दिवसांच्या आत उच्च न्यायालयात पुनरीक्षण दाखल करणे आवश्यक आहे. व्हॅट कायदा, 2005 च्या कलम 48 (1) वरून हे स्पष्ट होते, जे माननीय सर्वोच्च न्यायालयाने आपल्या निर्णयाच्या परिच्छेद 3 मध्ये पुनरुत्पादित केले आहे. जर 2013 च्या कायद्याच्या कलम 74 (1) मध्ये अशी तरतूद नसेल, ज्यात स्पष्टपणे नमूद केले आहे की, अपीलकर्त्याला सुरुवातीच्या साठ दिवसांच्या कालावधीत अपील दाखल करण्यापासून पुरेशा कारणापासून रोखले गेल्याचे समाधान झाल्यास उच्च न्यायालय पुढील साठ दिवसांपेक्षा जास्त नसलेल्या कालावधीत ते दाखल करण्यास परवानगी देऊ शकते, या निकालाचे गुणोत्तर सध्याच्या खटल्यातील वस्तुस्थिती आणि परिस्थितीला नक्कीच लागू झाले असते. तथापि, वेगळेपणा घटक म्हणजे कलम 74 (1) च्या खाली दिसणारी तरतूद, आणि व्हॅट कायदा, 2005 च्या कलम 48 मध्ये स्पष्टपणे अनुपस्थित आहे. त्यामुळे माननीय सर्वोच्च न्यायालयाच्या या निर्णयाचाही श्री गोडबोले यांना काहीच उपयोग होत नाही, असे आम्हाला वाटते.

37. श्री गोडबोले यांनी दिलेला पुढचा निर्णय मंगू राम विरुद्ध दिल्ली कॉर्पोरेशन (सुप्रा) असून या खटल्यात माननीय सर्वोच्च न्यायालयाचा निर्णय होता. या निर्णयात सर्वोच्च न्यायालय फौजदारी प्रक्रिया संहिता 1898 च्या कलम 417 मधील तरतुदींचा विचार करत होते. सर्वोच्च न्यायालयापुढे युक्तिवाद असा होता की सीआरपीसी 1898

च्या कलम 417 च्या उपकलम (4) मध्ये विहित केलेली साठ दिवसांची कालमर्यादा (उपकलम (3) अंतर्गत अपील करण्यासाठी विशेष अनुमती साठी अर्ज करण्यासाठी) अनिवार्य आहे आणि त्यात 1963 च्या मर्यादा कायद्याच्या कलम 5 ची अंमलबजावणी वगळल्यामुळे ती मुक्त किंवा शिथिल केली जाऊ शकत नाही, कलम 417 (4) च्या विशिष्ट भाषेमुळे दोषमुक्तीच्या आदेशाच्या तारखेपासून साठ दिवसांची मुदत संपल्यानंतर केलेला विशेष अनुमती अपीलाचा अर्ज फेटाळण्यास उच्च न्यायालय कायदेशीररित्या बांधील आहे आणि साठ दिवसांच्या कालावधीनंतर अपील करण्यासाठी परवानगिच्या अर्जास प्राधान्य देण्यास विलंब करण्यास मनाई करण्यात आली आहे, अशी शंका किंवा संदिग्धतेला वाव नाही, असा आग्रह करण्यात आला. सीआरपीसी 1898 च्या कलम 417 ची भाषा पाहिली तर माननीय सर्वोच्च न्यायालयाने **मंगू राम (सुप्रा)** मध्ये मर्यादा कायद्याचे कलम 5 हटवले नाही असे म्हटले. खरे तर कलम 417 च्या उपकलम (4) मध्ये घालून दिलेली साठ दिवसांची कालमर्यादा हा मर्यादेचा विशेष कायदा आहे आणि माननीय सर्वोच्च न्यायालयाला या विशेष कायद्यात असे काहीही आढळले नाही ज्यात कलम 5 ची अंमलबजावणी स्पष्टपणे वगळण्यात आली आहे. कलम 417 च्या उपकलम (4) ची भाषा अनिवार्य व सक्तीची आहे हे खरे आहे, असे मत माननीय सर्वोच्च न्यायालयाने व्यक्त केले असून, निर्दोष मुक्ततेच्या आदेशातून अपील करण्यासाठी विशेष अनुमती देण्याच्या कोणत्याही अर्जावर उच्च न्यायालयाने

निर्दोष मुक्ततेच्या आदेशाच्या तारखेपासून साठ दिवसांची मुदत संपल्यानंतर विचार करू शकत नाही, अशी स्पष्ट शब्दांत तरतूद केली आहे. पण मर्यादेचा कालावधी ठरवून देणाऱ्या प्रत्येक तरतुदीची ती भाषा असेल. विशेष किंवा स्थानिक कायद्याने ठरवून दिलेल्या मर्यादेच्या पलीकडे अर्जाच्या दाखल करण्यावर बंदी असल्यानेच अशी बंदी असूनही अर्जाची दाखल घेता यावी यासाठी कलम 5 ची मदत घेणे आवश्यक ठरते. कलम 5 च्या अंमलबजावणीला विस्थापित करण्यासाठी केवळ मर्यादेच्या कालावधीची तरतूद पुरेशी नाही, असे मत माननीय सर्वोच्च न्यायालयाने व्यक्त केले. अशा परिस्थितीत माननीय सर्वोच्च न्यायालयाने म्हटले की, साठ दिवसांच्या कालावधीनंतरही कलम 5 मधील तरतुदींचा वापर करून विलंब माफ करण्याचा अधिकार उच्च न्यायालयाला आहे. या निर्णयाचा श्री गोडबोले यांना कसा उपयोग होऊ शकतो, हे दिसत नाही. कलम 417 मध्ये केवळ मर्यादेचा सुरुवातीचा कालावधी देण्यात आला आहे आणि तो विशेष परवानगीसाठी अर्ज दाखल करण्यापासून ते निर्दोष मुक्ततेच्या आदेशापासून अपील करण्यापर्यंतसाठी दिवसांचा कालावधी आहे. त्यानंतर आणखी किती कालावधीत विलंब माफी मागून अपीलचा अर्ज दाखल करता येईल, हे त्यात नमूद केलेले नाही. कलम 417 ची भाषा पाहिली तर माननीय सर्वोच्च न्यायालयाने असा निष्कर्ष काढला की, मर्यादा कायदा, 1963 च्या कलम 5 चा वापर करून विलंब माफ करण्याचा अधिकार उच्च न्यायालयाला आहे. हा निर्णय केवळ भारत सरकार विरुद्ध

पॉप्युलर कन्स्ट्रक्शन कंपनी (सुप्रा) प्रकरणातच नव्हे, तर बंगाल केमिस्ट अँड ड्रगिस्ट असोसिएशन (सुप्रा) च्या बाबतीतही माननीय सर्वोच्च न्यायालयाच्या लक्षात आला आहे, हे आपण लक्षात घेतले पाहिजे. किंबहुना बंगाल केमिस्ट अँड ड्रगिस्ट असोसिएशनच्या (सुप्रा) बाबतीत माननीय सर्वोच्च न्यायालयाने स्पष्टपणे म्हटले होते की, मंगू राम (सुप्रा) चे प्रकरण पूर्णपणे वेगळे आहे आणि केवळ मर्यादेच्या विहित कालावधीपर्यंत लागू केले गेले आहे आणि त्यापलीकडे अशा कालावधीपलीकडे विलंब माफ केला जाऊ शकतो की नाही याबद्दल पुढे काहीही सांगितले गेले नाही. बंगाल केमिस्ट अँड ड्रगिस्ट असोसिएशनच्या (सुप्रा) या संदर्भातील निर्णयाचा संबंधित भाग या निकालात आम्ही यापूर्वीच पुनरुच्चार केला आहे. त्यामुळे या निर्णयावर ठेवलेली भरवशाची जबाबदारीही पूर्णपणे चुकीची असून श्री गोडबोले यांनी आमच्यासमोर मांडलेल्या युक्तिवादात त्यांना मदत करता येणार नाही, असे आम्हाला वाटते.

38. श्री गोडबोले यांनी शेवटचा निर्णय यावर अवलंबून आहे तो म्हणजे, मोह. अबाद अली आणि दुसरा (सुप्रा). या निर्णयात माननीय सर्वोच्च न्यायालय सीआरपीसी 1973 च्या कलम 378 मधील तरतुदींचा विचार करत होते जे सीआरपीसी 1898 च्या कलम 417 मधील तरतुदींशी संबंधित आहेत. या पार्श्वभूमीवर माननीय सर्वोच्च न्यायालयाने मंगू राम (सुप्रा) मधील निर्णयाचे पालन केले आणि कलम 378 (5) अन्वये मर्यादा अधिनियम, 1963 च्या कलम 5 मधील तरतुदींचा वापर करून त्यात

नमूद केलेल्या कालावधीपेक्षा अधिक विलंब माफ करण्याचा अधिकार न्यायालयाला आहे, असे म्हटले. या निर्णयाचाही श्री गोडबोले यांना काहीच उपयोग होत नाही कारण सीआरपीसी 1973 च्या कलम 378 (5) मधील तरतुदी 2013 च्या कायद्याचे कलम 74 (1) [त्यातील तरतुदीसह वाचा] तरतुदीपेक्षा भौतिकदृष्ट्या भिन्न आहेत.

39. वरील चर्चा लक्षात घेता, आम्हाला यात कोणताही संकोच नाही की, 2013 च्या कायद्याच्या कलम 74 (1) मध्ये नमूद केल्यानुसार एकूण 120 दिवसांच्या कालावधीपेक्षा जास्त विलंब माफ करण्याचा अधिकार या न्यायालयाला नाही. सध्याच्या खटल्याच्या वस्तुस्थितीनुसार, अपीलकर्त्याने दाखल केलेले दोन्ही अर्ज (विलंबाची माफी मागणारे) एकूण 120 दिवसांच्या कालावधीपेक्षा जास्त असल्याने विलंबाची भरपाई मागणारे दोन्ही अर्ज फेटाळले जातात. परिणामी, वरील प्रथम अपील आणि त्यामध्ये दाखल केलेले इतर अंतरिम अर्ज देखील असेच आहेत. तथापि, सध्याच्या प्रकरणातील वस्तुस्थिती आणि परिस्थितीनुसार, खर्चाबद्दल कोणतेही आदेश दिले जाणार नाहीत.

40. या आदेशावर या न्यायालयाचे स्वीय सचिव/ स्वीय सहाय्यक यांची डिजिटल स्वाक्षरी असेल. सर्व संबंधित या आदेशाची डिजिटल स्वाक्षरी केलेली प्रत फॅक्स किंवा ईमेलद्वारे मिळाल्यावर सादर करून कार्यवाही करतील.

[सोमशेखर सुंदरसन, न्यायमुर्ती]

[बी. पी. कुलाबावाला, न्यायमुर्ती]

अस्वीकरण

या न्यायनिर्णयाच्या मराठी भाषेतील या अनुवादाचा वापर हा पक्षकारास त्याच्या/ तिच्या मातृभाषेमध्ये त्याचा अर्थ समजून घेण्यापुरताच मर्यादित राहील आणि त्याचा इतर कोणत्याही कारणाकरता वापर करता येणार नाही तसेच इंग्रजी भाषेतील न्यायनिर्णय हाच सर्व व्यावहारिक आणि कार्यालयीन वापराकरिता विश्वसनीय असेल आणि तोच त्यातील आदेशाच्या निष्पादन आणि अंमलबजावणी करता वैध मानला जाईल.